

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VÜSALƏ ƏMİRASLAN qızı ƏLİYEVƏ

**MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ HAL-VƏZİYYƏT BİLDİRƏN
SÖZLƏRİN NİTQ HİSSƏLƏRİ SİSTEMİNDƏ YERİ**

HSM – 060201 – Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər:

Arif Rza oğlu Hüseynov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-8
I FƏSİL. MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ NİTQ HİSSƏLƏRİNİN	
TƏSNİFATINA ÜMUMİ BAXIŞ.....	9-29
1.1. İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına qərb dilçiliyində mövcud olan yanaşma.....	9
1.2. İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına Rus dilçilərinin baxışları.....	18
1.3. Azərbaycan germanistlərinin İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına dair baxışları.....	26
II FƏSİL. HAL-VƏZİYYƏT BİLDİRƏN SÖZLƏRİN DİL SİSTEMİNDƏ	
YERİ.....	30-61
2.1. Dilçilikdə a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin tədqiqi tarixi.....	30
2.2. Müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusu.....	44
NƏTİCƏ.....	62-64
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	65-68

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dilçilik dil, onun təbiəti, funksiyası, daxili strukturu və fəaliyyət göstərməsinin qanunauyğunluqları haqqında elmdir. Dilin əsasını onun qrammatik quruluşu təşkil edir ki, burada leksik-qrammatik söz sinifləri çox mühüm rol oynayır. İngilis dilində nitq hissələrinin, yəni leksik-qrammatik söz siniflərinin təsnifatı qarşıya çıxan bir sıra suallara görə dilçilər arasında uzun müddət müzakirə obyektinə olmuş və bu vəziyyət dilin müasir inkişaf dövründə də davam etməkdədir. Bu suallara nitq hissələrinin təsnifatında əsas götürülən meyarlar, nitq hissələrinin sayı və s. daxildir. İngilis dilində nitq hissələri ilə bağlı qarşıya çıxan mühüm məsələlərdən biri də Rus dilçiləri tərəfindən nitq hissələri sistemində müstəqil nitq hissəsi kimi daxil edilən hal-vəziyyət kateqoriyası sözləridir.

İlk növbədə qeyd etmək istərdik ki, İngilis dilində hal-vəziyyət kateqoriyasına daxil olan sözlər sayca çox olmasına və bu kateqoriyaya müəyyən morfoloji əlaməti ilə bir-birindən fərqlənməyən sözlərin daxil olmasına baxmayaraq, biz elmi-tədqiqat işimizi əsasən a- prefiksli sözlərin araşdırılmasına həsr etmişik. Bunun başlıca səbəbi məhz həmin sözlərin bir sıra Rus və Azərbaycan dilçiləri tərəfindən müstəqil nitq hissəsində qruplaşdırılması ilə əlaqədardır.

Adı çəkilən sözlər qrupuna bir çox Rus və Azərbaycan germanistləri tərəfindən müxtəlif yanaşma tərzləri göstərilmiş, bəzi dilçilər bu sözləri ayrıca nitq hissəsində qruplaşdırmış, digərləri isə onları sifətlərin tərkibində nəzərdən keçirmişdir. İngilis dilçiliyində isə vəziyyət bir qədər fərqlənsə də, hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusu İngilis dilçiləri tərəfindən də müxtəlif cür interpretasiya edilmişdir.

Müdafiyyə təqdim edilən dissertasiya işinin aktuallığı İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin semantik, formal və funksional əlamətlər üzrə sistematik tədqiqi ilə həmin sözlərin linqvistik statusuna dair müəyyən nəticələrin əldə olunması gərəyi ilə şərtlənir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. İngilis dilində mövcud olan hal-vəziyyət bildirən sözlər uzun illər bir sıra İngilis, Rus və Azərbaycan dilçiləri tərəfindən araşdırılmışdır. Bu araşdırmalardan irəli gələrək dilçilik ədəbiyyatında bu sözlərin

lingvistik statusu ilə bağlı bir sıra fikirlər formalaşmışdır.

İngilis dilçiliyində hal-vəziyyət kateqoriyası sözləri heç bir dilçi tərəfindən müstəqil nitq hissəsi kimi ayrılmır, lakin uzun müddət zərflərin, müasir dövrdə isə sifətlərin tərkibində araşdırılır. Bu sözlər qrupunu zərf hesab edən İngilis dilçiləri sırasına C.Nesfield, C.Onionz, Q.Poutsma, E.A.Metzner, H.Suit kimi dilçilər daxildir. Müəlliflər bu fikrə qeyd olunan sözlərin cümlədə əsasən predikativ funksiyasında çıxış etməsinə əsasən gəlmişlər.

20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrdə artıq hal-vəziyyət bildirən sözlər İngilis dilçiliyində sifət statusunu alır. R.Kvirk, D.Kristal, R.Hudlston, C.Pullum və digər İngilis dilçiləri sifətləri digər nitq hissələrindən fərqləndirən əlamətlər müəyyən edirlər ki, bu əlamətlər üzrə hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər də sifətlərə aid olunur. Müəlliflər tərəfindən qeyd olunan kriteriyaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Sifətlər cümlədə təyin rolunda çıxış edə bilər;
2. Sifətlər cümlədə predikativ rolunda çıxış edə bilər;
3. Sifətlər dərəcələr üzrə dəyişə bilər;
4. Sifətlər “very” sözü ilə təyin oluna bilər.

Biz İngilis dilçiliyində a- prefiksli sözlərin sifət kateqoriyasına daxil olduğunu öyrəndikdən sonra ikinci addımı ataraq İngilis dilçiləri tərəfindən qeyd olunan “stative adjectives” termini üzərində xüsusi dayanmağı nəzərdə tutmuşuq. Belə ki, adı çəkilən termin Rus və Azərbaycan dilçiliyində mövcud olan terminlə eyni olsa da, mahiyyət baxımından ondan fərqlənir. Daha dəqiq desək, bir sıra Rus və Azərbaycan dilçiləri tərəfindən “stative adjectives” adlı semantik qrupa yalnız a- prefiksli sifətlər daxil edilsə də, İngilis dilçiliyində bu qrupa daxil olan sifətlər fərqli əsaslarla seçilir. Bu seçimdə artıq morfoloji əlamət deyil, leksik mənadan irəli gələn sintaktik işlənmə (biz buna sintaktik funksiya demirik, çünki eyni sintaktik funksiyada işlənən sifətlərin bir hissəsi “stative”, bir hissəsi isə “dynamic” olur. Biz bu qruplaşdırılmanın dərinliyi ilə irəlidə tanış olacağıq) əsas götürülür.

Hal-vəziyyət bildirən sözlər ilk dəfə Rus dilçiləri tərəfindən müstəqil nitq hissəsi adını almışdır. L.Şerba və V.Vinoqradov tərəfindən Rus dilində hal-vəziyyət bildirən

sözlər xüsusi tədqiqat obyektinə çevrildikdən sonra B.A.İlyiş də bu qrup sözləri araşdırmış və 1948-ci ildə Rus dili ilə analogiya əsasında İngilis dilində eyni adlı nitq hissəsini (B.A.İlyiş bu nitq hissəsinə “statives” adını vermişdir) fərqləndirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, B.A.İlyiş hal-vəziyyət bildirən sözlərə İngilis dilində mövcud olan a- prefiksli sözləri daxil edirdi. Sonralar B.S.Xaymoviç, B.İ.Roqovskaya, V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik, V.L.Kauşanskaya, R.L.Kovner, N.A.Kobrina kimi Rus dilçiləri də B.A.İlyiş tərəfindən irəli sürülmüş bu fikrə sadıq qalaraq İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözləri əsas nitq hissələri sırasına daxil etmişlər. Rus germanistlərindən L.S.Barxudarov, M.Y.Blox, İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsov belə bir nitq hissəsinin mövcudluğunun əleyhinə çıxmışlar. Rus germanistlərindən A.İ.Smirnitskiy isə ümumiyyətlə hal-vəziyyət kateqoriyası sözlərini xatırlatmır.

Azərbaycan dilçiliyində mövzu ilə ən geniş və əhatəli şəkildə dilçi alim O.Musayev məşğul olmuşdur. Dilçinin 1979-2007-ci illər arasında çap olunmuş qrammatika kitablarında hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər əsas nitq hissəsi hesab edilir. Həmin kitablarda bu nitq hissəsi “vəziyyət bildirən sözlər” adlandırılır və onların ifadə etdiyi məna, morfoloji forma və sintaktik xüsusiyyətlərindən söz açılır. O.Musayev İngilis dilində a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözləri aşağıdakı əlamətlər üzrə müstəqil nitq hissəsi hesab edir:

1. Cümlədə predikativ funksiyasında çıxış etməsi;
2. Cümlədə təyin rolunda çıxış etməsi;
3. Dərəcə zərfləri ilə təyin oluna bilməsi;
4. Sözlü vasitəli tamamlıq qəbul edə bilməsi.

2007-ci ildə və sonralar nəşr edilmiş qrammatika kitablarında müəllifin bu sözlərə linqvistik baxışı dəyişir və onlar sifətlərin məna qruplarından biri kimi verilir.

Azərbaycan dilçilərindən O.Musayevlə yanaşı A.Hüseynov, C.Quliyev, N.Nəbiyeva da adı çəkilən mövzu üzərində işləmişlər. N.Nəbiyeva 2002-ci ildə nəşr olunmuş məqaləsində İngilis dilindəki a- prefiksli sözləri sifətlərin məna qruplarından biri hesab edir (əslə sifətlər, nisbi sifətlər və vəziyyət bildirən sifətlər). A.Hüseynov “İngilis Dilinin Nəzəri Qrammatikası üzrə Mühazirələr Toplusu”nda eyni fikirlə

razılaşır. Hər iki müəllif a- prefiksli sözləri sifətlərdən ayıraraq ayrıca nitq hissəsi adlandırılması probleminin İngilis dilçiliyi üçün süni olaraq yaradıldığını bildirirlər.

Azərbaycan dilçilərindən C.Quliyev isə hal-vəziyyət bildirən sözləri müstəqil nitq hissəsi kimi təsnif edir və bu nitq hissəsini B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskayanın ənənəsinə uyğun olaraq “adlink” adlandırır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı İngilis dilində mövcud olan hal-vəziyyət bildirən sözlərdir. Tədqiqatın predmetini isə müasir İngilis dilində mövcud olan bu sözlər qrupunun struktur-semantik analiz vasitəsilə nitq hissələri sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yerini araşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədlə tədqiqat işi boyunca bir sıra vəzifələrin icrası nəzərdə tutulur:

1. İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı tarixini araşdırmaqla yeni nitq hissəsi kimi meydana çıxan hal-vəziyyət sözlərinin tarixinin və onların linqvistik köklərinin müəyyən edilməsi;

2. Hal-vəziyyət kateqoriyası sözlərinin tədqiqatı tarixinin araşdırılması və bu planda müxtəlif dilçilərin bu sözlər qrupuna olan linqvistik baxışının müəyyənləşdirilməsi;

3. İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin formal, semantik və funksional cəhətlərdəndən təhlil edilməsi və bu zaman mövcud linqvistik baxışların müqayisə olunması;

4. Tədqiqatdan əldə edilmiş nəticəyə əsaslanaraq İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsi;

5. Müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin ümumi əhatə dairəsinin, yəni bu qrupa daxil olan sözlərin müəyyən edilməsi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazası. Tədqiqat işində müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə olunması nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı tarixini öyrənmək üçün müqayisəli-tarixi metod, hal-vəziyyət bildirən sözlərə müxtəlif yanaşma tərzlərini müqayisə etmək üçün müqayisəli-tutuşdurma metodu, hal-vəziyyət bildirən sözlərin məna, forma və funksional

baxımdan analiz edilməsi üçün struktur-semantik təhlil metodu və nəhayət İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə linqvistik təsvir metodlarının təhlil prinsiplərindən istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi uzun müddət dilçilər arasında yekdil fikrin olmaması ilə xarakterizə olunan hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusuna həsr edilmişdir. Burada müxtəlif İngilis, Rus və Azərbaycan dilçilərinin hal-vəziyyət bildirən sözlərə linqvistik baxışı, onlar arasında oxşarlıq və fərqlərin müəyyən olunması əsas məqsədlərdən biridir. Təbii ki, biz nəzərdə tutulan linqvistik baxış tərzlərini təsvir etməklə kifayətlənməmiş, həmçinin onların əsasında duran tarixi və linqvistik prinsipləri təhlil etməyə çalışmışıq.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusunun müəyyənləşdirilməsində yekdil fikrin əldə olunması və bu zaman son dövrün dilçilik ədəbiyyatlarının da tədqiqata cəlb edilməsi ilə şərtlənir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsindən ibarət olub, İngilis dilini tədris edən müəllimlər, habelə müvafiq dil fakültələrinin bakalavr və magistr pillələrinin tələbələri üçün mövzu ilə əlaqəli kurs və diplom işlərinin yazılmasında və ya oxşar mövzuda elmi işlərin hazırlanmasında faydalı ola bilər.

İşin aprobasiyası. Tədqiqat işi haqqında mütəmadi olaraq Azərbaycan Dillər Universiteti İngilis dilinin qrammatikası kafedrasının iclaslarında məruzələr edilmişdir. Eyni zamanda, tədqiqat işi ilə bağlı məqalələr də çap olunmuşdur. Həmin məqalələr tədqiqat işinin məzmununu tam əhatə edir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları aşağıdakı formalarda aprobasiyadan keçmişdir:

1. Müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin tədqiqinə dair // Azərbaycanca Xarici Dillər, 2017, № 3, s. 73-75.
2. “Stative Adjectives” anlayışının dilçilikdə qoyuluşu məsələsi // Azərbaycanca Xarici Dillər, 2018 (çapdadır).

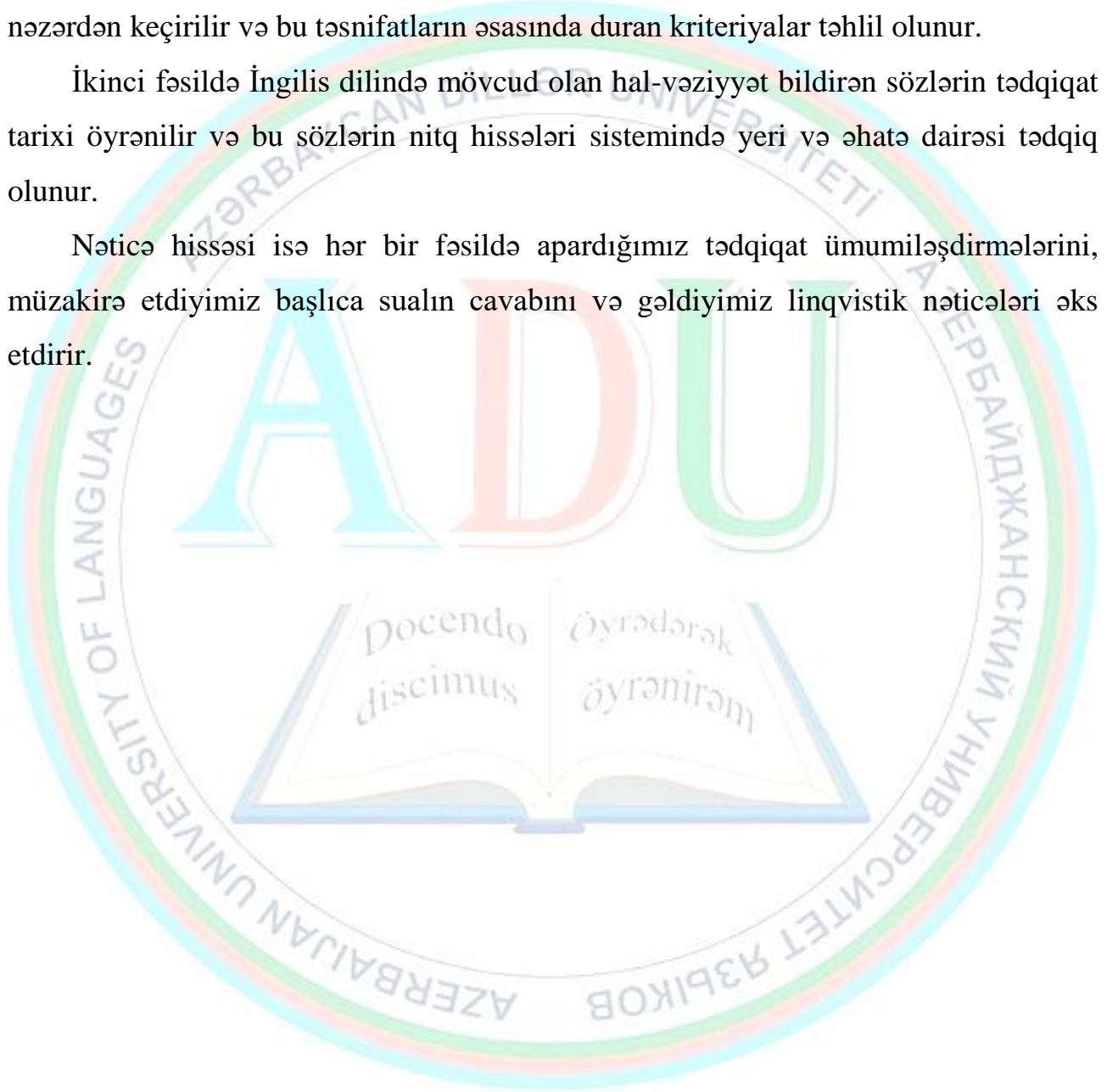
Tədqiqat işinin quruluşu. Dissertasiya işi girişdən, iki fəsil və beş yarım fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, öyrənilmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, nəzəri-metodoloji bazası, elmi yeniliyi, elmi və praktik əhəmiyyəti, aprobeiasyası və strukturu haqqında məlumat verilmişdir.

Birinci fəsil İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifi tarixinə həsr olunmuşdur. Burada bir sıra İngilis, Rus və Azərbaycan dilçiləri tərəfindən aparılmış təsnifatlar nəzərdən keçirilir və bu təsnifatların əsasında duran kriteriyalar təhlil olunur.

İkinci fəsildə İngilis dilində mövcud olan hal-vəziyyət bildirən sözlərin tədqiqat tarixi öyrənilir və bu sözlərin nitq hissələri sistemində yeri və əhatə dairəsi tədqiq olunur.

Nəticə hissəsi isə hər bir fəsildə apardığımız tədqiqat ümumiləşdirmələrini, müzakirə etdiyimiz başlıca sualın cavabını və gəldiyimiz linqvistik nəticələri əks etdirir.

I FƏSİL

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ NİTQ HİSSƏLƏRİNİN TƏSNİFATINA ÜMUMİ BAXIŞ

1.1. İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına qərb dilçiliyində mövcud olan yanaşma

İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifi dilin qrammatik quruluşunun formalaşmağa başladığı tarixə təsadüf edir (16-cı əsr). Lakin məlumdur ki, bu dövrdə Avropa dillərinin qrammatikası Latın dili əsasında tərtib olunur, onun ilə müqayisə edilirdi. 17-18-ci əsrlərdə bir çox Avropa dillərində olduğu kimi İngilis dilinin də Latın dilinin təsirindən nisbətən azad olan müstəqil qrammatikası meydana çıxmağa başlayır. Təsadüfi deyil ki, bu dövr müasir İngilis dilinin yarandığı dövr adlanır. Biz “Müasir İngilis Dilində Nitq Hissələrinin Təsnifatı” üzərində işlədiyimizdən əvvəlki dövrün deyil məhz 18-ci əsrdən başlayaraq nitq hissələrinin təsnifatının müxtəlif müəlliflər tərəfindən necə aparıldığını araşdırmağa çalışacağıq.

Ümumiyyətlə, İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı tarixini dörd dövrdə qruplaşdırmaq mümkündür:

1. Klassik təsnifat, preskriptivistlər tərəfindən işlənmişdir;
2. Funksional təsnifat, deskriptivistlər tərəfindən işlənmişdir;
3. Distribusional təsnifat, strukturalistlər tərəfindən işlənmişdir;
4. Mürəkkəb təsnifat.

Preskriptivist qrammatiklər tərəfindən aparılan klassik təsnifat əsasən İngilis dilinin Latın dili əsasında tərtib olunduğu dövrə təsadüf edir. Latın dilinin təsiri altında nitq hissələri hallanan və hallanmayan olmaqla iki qrupa bölünür. Nitq hissələrinin sayı barədə isə onu demək lazımdır ki, bu, bütün dövrlər üzrə fərqlilik nümayiş etdirir. Bu fərqlilik ondan irəli gəlir ki, təsnifatın əsası kimi götürülən kriteriyalar müxtəlif olduğundan bəzən iki və daha çox nitq hissəsi birində birləşdirilir, bəzən isə ayrı-ayrı nitq hissələri kimi təqdim olunur.

Klassik təsnifat dövrü deskriptiv qrammatikanın meydana gəldiyi dövrə qədər davam edir. Bu dövrün ən məşhur təsnifatlarından biri Robert Lota məxsusdur. Kitab 1799-cu ildə Londonda “A Short Introduction to English Grammar with Critical Notes” adı altında nəşr olunmuşdur. Çox maraqlıdır ki, elə kitabının giriş səhifəsində müəllif dövrünün ən geniş yayılmış cərəyanlarından biri olan rəşionalizmə sadıq olduğunu sübuta yetirir. R.Lot yazır: “Qrammatika universaldır və bütün dillərə məxsus olan ümumi qanun və qaydaları əks etdirir” [33, s. 6].

Robert Lot İngilis dilində mənə və morfoloji əlamətinə görə sözləri 9 nitq hissəsində qruplaşdırır: artıkl, isim, əvəzlik, sifət, feil, zərf, sözönü, bağlayıcı, nida. Uilyam Kobet tərəfindən 1818-ci ildə nəşr etdirilən “A Grammar of the English Language, in a Series of Letters”adlı kitabda da müəllif eyni təsnifatı əsas götürür [21, s. 10].

Biz 19-cu əsrin məşhur İngilis qrammatiklərindən biri olan E.A.Metznerin nitq hissələrinə verdiyi təsnifatı nəzərdən keçirərkən müəyyən fərqliliklə qarşılaşırıq. Belə ki, Metzner Lot və Kobetdən fərqli olaraq İngilis dilində sözləri mənə və morfoloji əlamətinə görə deyil, cümlədə daşdığı başlıca sintaktik funksiyasına görə qruplara ayırır: isim qrupu, feil qrupu və “partıkl” qrupu. İsim qrupuna isim, sifət, say, əvəzlik və artıklı daxil edir. Göründüyü kimi, Metzner sayı özündən əvvəlki qrammatiklərdən fərqli olaraq sifətlərin tərkibindən ayırır, ayrıca nitq hissəsi kimi qeyd edir. Lakin onun sayı müstəqil nitq hissəsi kimi təsnif edən ilk müəllif olduğunu demək çətindir. Müəllif feil qrupuna müxtəlif növ feilləri, “particles” adlandırdığı qrupa isə zərf, sözönü və bağlayıcıları daxil edir [34, s. 219].

C.Nesfild də sözləri əsasən cümlədə daşdığı sintaktik funksiyasına görə qruplaşdırır: “Biz hər hansı bir sözü cümlə daxilində görməsək onun hansı nitq hissəsinə aid olduğunu söyləməyə çətinlik çəkə bilərik” [35, s. 10]. C.Nesfild qeyd olunan kriteriyaya əsaslanaraq İngilis dilində nitq hissələrini səkkiz qrupa bölür: isim, əvəzlik, sifət, feil, sözönü, bağlayıcı, zərf, nida. Müəllifin təsnifatını digərlərindən kəskin şəkildə fərqləndirən cəhət isə onun adı çəkilən nitq hissələrindən əlavə ikili (qoşa) nitq hissələrini ayırd etməsidir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

1. Feili sifət- *A retired officer lives next door.*
2. Cerund və yaxud feili isim- *I think of retiring soon from service.*

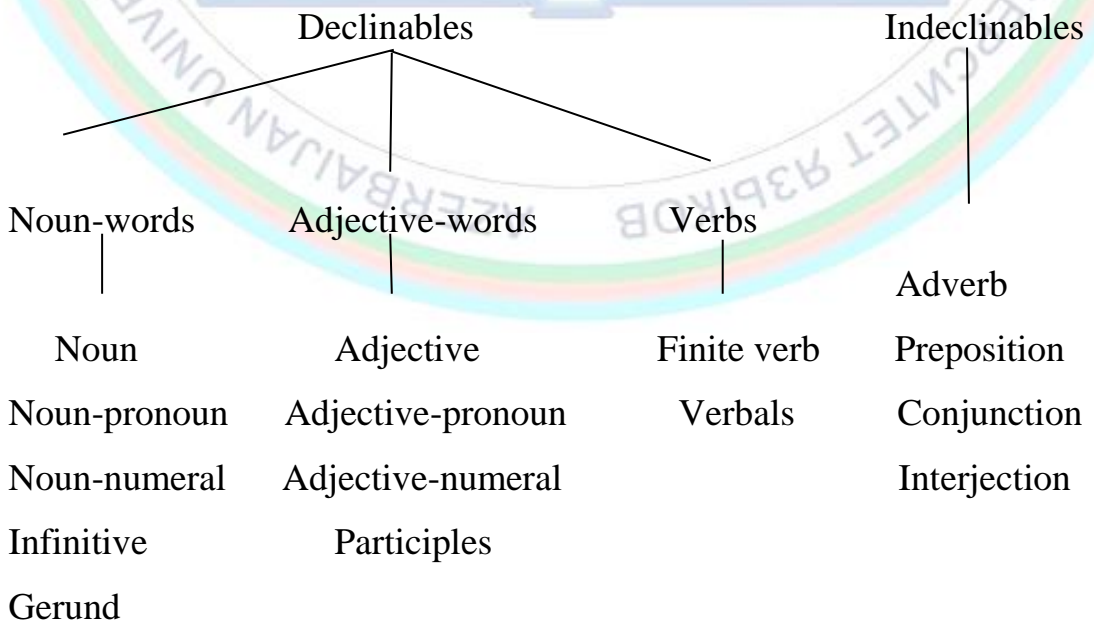
3. Məsdər- I wish *to return* that book.

4. Nisbi zərf- We shall be glad *when* the risk is over [35].

Çox maraqlıdır ki, C.Nesfield felin təsriylənməyən formalarını ayrı nitq hissəsi hesab edir. Sonuncu qrupa gəldikdə isə, zənnimizcə, əgər nisbi zərflər ikili nitq hissəsi hesab olunursa nisbi sifətlərə də bu cür yanaşma göstərilməli idi.

Deskriptiv qrammatikanın nümayəndələri əsasən nitq hissələrinin preskriptivistlər tərəfindən aparılmış təsnifatını qəbul edərək onun üzərində işləmişlər. H.Suitin təsnifatında bunu aydın görmək olur. Belə ki, dilçi alim İngilis dilində nitq hissələrini Latın dilinin ənənəsinə uyğun olaraq declinables (hallanan) və indeclinables (hallanmayan) adlanan iki hissəyə bölür. “Declinable” dedikdə müəllif qrammatik kateqoriyaya malik olan nitq hissələrini, “indeclinable” dedikdə isə qrammatik kateqoriyaya malik olmayan nitq hissələrini nəzərdə tutur. H.Suit öz təsnifatının əsas kriteriyalarının mənə, forma və funksiya olduğunu iddia edərək bunu belə izah edir: “Cümlədə daşdığı funksiya görə sözlər nitq hissələri adlanan müxtəlif qruplara bölünürlər. Belə qruplara daxil olan sözlər formal əlamətlərə malikdirlər ki, bu əlamətlər bir qrupa daxil olan sözləri digərlərindən ayırır. Eyni zamanda hər bir qrupa daxil olan söz müəyyən mənaya malikdir ki, bu da onun cümlədə daşdığı sintaktik funksiya ilə sıx bağlıdır”.

Müəllif tərəfindən aparılan təsnifatı aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

H.Suit əvəzlilikləri ismin və sifətin xüsusi növləri kimi bölmüşdür. Yəni ismi əvəzliliklər (you, they, us və s.) və sifəti əvəzliliklər (my, that və s.). Saylar da demək olar ki, eyni qayda ilə bölünür - ismi saylar (three of us) və sifəti saylar (three men) [39, s.35-37].

H.Suit nitq hissələrini mənə, forma və funksiya baxımından təsnif etsə də, o, nədənsə mənəyə az diqqət verir, bunu dilçinin sözləri mənası olan və mənası olmayan (“full words”, “empty words”) adı altında iki qrupa ayırmasından görmək mümkündür. O, “The earth is round” cümləsini nümunə kimi verərək belə qeyd edir: “We call such words as *the* and *is* form-words because they are words in form only”.

Ümumiyyətlə götürdükdə, H.Suitin təsnifatı öz dövrü və gələcək tədqiqatlar üçün çox dəyərli olmuşdur. Hal-hazırda qərb ölkələrində çap olunan qrammatika kitablarında onun işlətdiyi terminlərdən istifadə edilir. Dilçi alim “A New English Grammar, Logical and Historical” kitabında yeni terminlərə üstünlük verməsini belə vurğulayır: “Çox zaman qrammatik terminlər öz etimologiyalarına yaxın sözlərlə ifadə olunur. Lakin mövcud terminologiya qarışıq, qeyri-dəqiq olduğu zaman bizim vəzifəmiz onu inkişaf etdirməkdir. Bəzən sadəcə olaraq əlverişli terminə üstünlük verirəm. Məsələn, “noun” “substantive” sözünə nisbətən qısa və praktikdir” [39, s. 7-8].

H.Suit həmçinin genitive case (possessive case), sentence (clause), verbal (verbal nouns and adjectives), blending (contamination) və digər terminlərə üstünlük verdiyini qeyd edir.

Deskriptiv qrammatikanı təmsil edən Danimarka dilçisi Otto Yespersen nitq hissələrinin təsnifatı ilə bağlı ikili sistem təklif etdi (bunu “üç cinah nəzəriyyəsi” də adlandırırlar). Bu sistemə əsasən dilin lüğət tərkibi sözlərin çox zaman morfoloji və leksik xüsusiyyətlərini nəzərə alan ənənəvi bölgü ilə yanaşı, onların söz birləşmələri və cümlədə yerinə yetirdiyi sintaktik funksiya baxımından da nitq hissələri üzrə təsnif olunur. O.Yespersen özünə qədər aparılan təsnifatlarda zəif cəhətlərin olduğunu hesab edir, çünki həmin təsnifatlarda sözlərin hansı kriteriyaya əsasən təsnif olunması razılaşdırılmamış qalır. Əgər forma təsnifat üçün əsas kriteriya kimi götürülərsə səhv nəticələr əldə olunur. İzah üçün Yespersen “round” sözünü müxtəlif birləşmə və cümlələrdə müxtəlif funksiyalarda işlədir.

He took his daily round (isim).

A round table (sifət).

He failed to round the lamp-post (feil).

Come round tomorrow (zərf).

He walked round the house (sözünü).

Biz burada nitq hissələrinin təsnifatında əsas kriteriyalardan biri kimi götürülən morfoloji forma üzərində bir qədər geniş şəkildə dayanmaq istərdik. Morfoloji kriteriya iki qrupa bölünür: infleksiya və derivasiya. Elə nitq hissələri vardır ki, özünəməxsus infleksiyaya malikdir, buna görə də biz nitq hissələrinin fərqləndirilməsində infleksiyanın rol oynadığını deyə bilərik, məsələn isim tək, cəm, yiyəlik hal kimi paradigmalardan ibarətdir. İsmın cəm və yiyəlik hal formasında infleksiyaya malik olması onu digər nitq hissələrindən fərqləndirən faktor kimi götürülə bilər. Derivasiya üsuluna gəldikdə isə, məlumdur ki, bir sıra sözdüzəldici şəkilçilər yalnız müəyyən nitq hissələri üçün xarakterikdir. Lakin sözün morfoloji forması ilə bağlı bir neçə məqam vardır ki, ümumi qaydalardan kənara çıxır:

1. Bəzi kateqoriyalar invariantdır, yəni heç bir halda öz morfoloji formasını dəyişmir, buna görə də həmin sözləri bir-birindən fərqləndirərkən qeyd olunan kriteriya əsas kimi götürülə bilmir, məsələn İngilis dilçiləri tərəfindən “particles”, Rus və Azərbaycan dilçiləri tərəfindən “köməkçi” adlanan nitq hissələri.

2. Hətta müəyyən növ infleksiyaya malik olan nitq hissələri vardır ki, buraya daxil olan bəzi sözlər öz formasını dəyişmir. Məsələn, yuxarıda deyildiyi kimi İngilis dilində isimlər cəm və yiyəlik hal formalarında müvafiq olaraq *-s* və *'s* şəkilçilərini qəbul edir. Lakin bu qaydaya tabe olmayan qaydasız isimlərin olduğu da məlumdur. Nümunə olaraq *sheep* və *deer* sözlərini götürək. *Sheep* və *deer* isimləri tək və cəm paradigmalarında eynidir, yəni isimlərə xas olan ümumi qaydadan kənara çıxaraq cəm paradigmasında heç bir dəyişiklik əks etdirmir. Belə halda morfoloji kriteriyaya əsasən bu sözləri digərlərindən fərqləndirə bilmirik.

3. Bəzi affikslər birdən çox nitq hissəsi üçün xarakterikdir. Məsələn, *-s* şəkilçisi həm isimlərin cəm formasını, həm də indiki qeyri-müəyyən zamanda üçüncü şəxsin təkində olan feil formasını düzəltmək üçün istifadə olunur. Buna görə də *-s*

şəkilçisinə malik olan hər hansı bir söz onu formal cəhətdən digərlərindən fərqləndirməyə kömək etmir.

Nitq hissələrinin təsnifatında yalnız sözün mənasının kriteriya kimi götürülməsini də düzgün hesab etməyən müəllif qeyd edir ki, məna analizə çətin tabe olur [11, s.50-51].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sözün mənasının nitq hissələrinin təsnifatında kriteriya kimi götürülməsi müasir dövrdə də bir çox dilçilər tərəfindən tənqid olunur. Onlar düşünürlər ki, dildə elə sözlər vardır ki, əslində aid edildiyi kateqoriyaya məxsus mənanı ifadə etmir, məsələn, isim yalnız insan, əşya və yaxud yer adlarını deyil, həmçinin xüsusiyyət (honesty, clarity) və hadisələri (meetin, party) də bildirir. Göründüyü kimi müxtəlif kateqoriyalar arasında üst-üstə düşən hallar mövcuddur.

Yuxarıda qeyd olunan prinsipləri nəzərə alan O.Yespersenə görə sözlər birinci dərəcəli (primary), ikinci dərəcəli (secondary) və yaxud üçüncü dərəcəli (tertiary) ola bilər. Məsələn, *a furiously barking dog* söz birləşməsində *dog* (isim) birinci, *barking* (onu birbaşa təyin edən) ikinci, *furiously* (zərf) isə üçüncü dərəcəlidir.

Üç cinah nəzəriyyəsinə əsasən İngilis dilindəki nitq hissələri praktik cəhətdən beş qrupa bölünür:

1. Substantivlər;
2. Sifətlər;
3. Əvəzlilər;
4. Feillər;
5. "Particles" adı altında zərf, sözünü, bağlayıcı və nidalar [11, s.80].

O.Yespersen öz təsnifatında əvəzliləri isim və sifətlərin tərkibindən çıxararaq müstəqil nitq hissəsi kimi verir. Lakin H.Suitin təsnifatındakı "indeclinables" adı altında birləşən nitq hissələrini biz eynilə onun təsnifatında da görə bilirik. Hər iki alim bu nitq hissələrinin infleksiyaya uğramamasını əsas götürərək onları bir qrupda birləşdirir.

Struktur qrammatikanın təmsilçiləri nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsünə qarşı çıxaraq onu iki cəhətdən tənqid edirdilər. Birincisi, onların fikrincə, ənənəvi

grammatika mənaya əsaslanır ki, bu, dildə mövcud olan ən subyektiv elementdir. İkincisi isə, təsnifat üçün əsas tutulan kriteriyalar müxtəliflik təşkil edir. Məsələn, isim, feil və nida mənaya, sifət, zərf, əvəzlik və bağlayıcı cümlədə daşdığı sintaktik funksiyaya, sözünü isə qismən formasına, qismən də funksiyasına əsasən müəyyən edilir. Bu fikirləri əsas tutaraq strukturalistlər İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatını fərqli üsulla aparmağa cəhd etmişlər. İlk təşəbbüsü göstərənlərdən biri isə Amerika struktur qrammatikasının nümayəndəsi Çarlz Frizdir. O, distribusiyaya və əvəzetmə metodlarından yararlanaraq İngilis dilində nitq hissələrini özünəməxsus şəkildə təsnif etmişdir. Öz təsnifatı üçün Ç.Friz üç cümləni nümunə kimi götürərək onları əvəzetmə freymləri adlandırmışdır.

Freym A:

Freym B:

Freym C:

The concert was good. The clerk remembered the tax. The team went there.

Ç. Friz təhlillər əsasında sözləri Class 1, Class 2, Class 3, Class 4 adlandırdığı qruplara daxil edir, lakin bu qruplara heç bir ad vermir. Nümunələrdə “concert”, “clerk”, “team”, “tax” sözlərini cümlənin quruluşuna və ümumi məntiqi mənaya xələl gətirmədən əvəz edə bilən hər bir söz Class 1 qrupuna daxil edilir.

“Was”, “remembered”, “went” sözlərini əvəz edə bilən hər bir söz Class 2 qrupuna daxil edilir. “Good” sözünü əvəz edə bilən sözlər Class 3 qrupuna daxil edilir. Təbii ki, buraya predikativ funksiyasında çıxış edən sifətlərlə yanaşı təyin funksiyasında çıxış edən sifətlər də daxil edilir.

“The team went there” cümləsində “there” sözünü əvəz edə bilən sözlər isə (there, suddenly və s.) Class 4 qrupuna daxil edilir.

Ç.Friz heç bir sinfə daxil ola bilməyən sözləri də kənarında qoymur. O, onları “funksional söz” adlandırır. Müəllifə görə həmin sözlər cümlənin məna siqnalları kimi çıxış edir. Funksional sözlərin sayı təxminən 154-dür. Bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. “Class 1” sözləri ilə işlənən determinativlər;
2. “Class 2” sözləri ilə işlənən modal və köməkçi sözlər;
3. “Class 3” sözləri ilə işlənən “very” tipli sözlər;
4. Bağlayıcılar;

5. Sözləri;
6. Giriş sözləri (there, it);
7. Sual sözləri;
8. Nidalar;
9. “Yes” və “no” sözləri;
10. Diqqəti cəlb edən sözlər (look, say, listen);
11. “Please” sözü;
12. “Let’s” sözü.

Ç.Frizin dildəki sözləri təsnif etmə təşəbbüsü ideyaca maraqlıdır və tətbiq etdiyi metod mütərəqqi bir metoddur. Bəzən belə hesab edilir ki, onun tərəfindən aparılmış təsnifat yalnız sözlərin distribusiyasına əsaslanır. Lakin müəllif öz təsnifatının bu cəhətinə aydınlıq gətirərək yazır: “Hər hansı sözün yalnız cümlə strukturunda tutduğu mövqeyə görə müəyyən qruplara daxil edilməsi təbii ki, kifayət etmir. Biz bir mövqedə işlənən sözün digərindən hansı xarakterinə görə fərqləndiyini, yəni həmin sözlərin tanınmasını mümkün edən xüsusiyyətləri müəyyən etməyə çalışırıq. Bunun üçün bütün mövqələrdə işlənən sözləri araşdırmaq və cümlədə müəyyən mövqeyə malik belə sözlərin müqayisəli siyahısını hazırlamaq lazımdır. Bu zaman hər bir qrupa daxil olan sözlərin formal əlamətləri özünü göstərəcəkdir” [55, s.98].

<u>Class 1</u>	<u>Class 2</u>
delivery	deliver
discovery	discover
recovery	recover
acceptance	accept
acquaintance	acquaint
admittance	admit
annoyance	annoy

Ç.Frizin təsnifatı sözlərin nisbi distributiv qrupları və onların sintaktik valentliyi üçün maraqlı fakt verir.

Müasir İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatında post strukturalist

qrammatikanın nümayəndələri özünəməxsus yanaşma tərzini göstərir.

R.Kvirk, S.Qrinbaum, C.Liç, J.Svartvik tərəfindən nəşr edilmiş “A Comprehensive Grammar of the English Language” kitabında müəlliflər bütün Hind-Avropa ailəsi dilləri üçün nitq hissələrini aşağıdakı kimi təsnif edir və bu zaman onları “söz sinifləri” adlandırır:

a) Qapalı söz sinifləri (closed classes)

sözünü- of, at, in, without

əvəzlik- he, they, anybody, one

müəyyənedici- the, a, that, every

bağlayıcı- and, that, when

modal feil- can, must, will

əsas feil- be, have, do

b) Açıq söz sinifləri (open classes)

isim- John, room, answer, play

sifət- happy, steady, new, large

tam feil- search, grow, play

zərf- steadily, completely, really

Qeyd olunan nitq hissələrinə daha iki kateqoriya əlavə olunur:

c) Saylar- one, five, third, fourth

d) Nidalar- oh, ah, ugh, phew

Son olaraq nitq hissələri qrupuna daxil olmayan “not” və “to” kimi hissəciklər qeyd olunur [37, s.62].

Dilçilər İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatını qrammatik forma və funksiyaya görə aparmışlar. Söz sinifləri adı ilə ifadə olunan nitq hissələri əsasən ənənəvi qrammatik bölgü əsasında qurulmuşdur.

İngilis dilində nitq hissələri sahəsində aparılmış son tədqiqatlardan biri R.Hudlston və C.Pulluma məxsusdur. Onlar nitq hissələrini yalnız qrammatik forma əsasında doqquz qrupda birləşdirirlər: isim, sifət, determinativlər, feil, zərf, sözünü, tabelilik bağlayıcıları, tabesizlik bağlayıcıları, nida [27, s. 22].

Bu təsnifat “A Comprehensive Grammar of the English Language” kitabında

aparılan bölgüdə daha yığcam görünür. Belə ki, burada S.Qrinbaum və digər müəlliflərin təsnifatından fərqli olaraq feillərin müxtəlif növləri yalnız bir nitq hissəsi hesab olunur. Saylar ayrıca nitq hissəsi kimi verilmir və isim və əvəzlilər bir nitq hissəsində birləşdirilir. Həmçinin heç bir nitq hissəsinə daxil olmayan sözlərə (not, to) rast gəlinmir.

R.Hudlston və C.Pullumun bölgüsündə diqqətimizi çəkən bir məsələ də tabelilik və tabelilik bağlayıcılarının ayrıca nitq hissəsi kimi verilməsidir.

İngilis dilində nitq hissələri sahəsində aparılmış son iki təsnifat əsasən sözlərin qrammatik formasına əsaslanır və məna təsnifatının əsasında duran kriteriyalardan biri kimi götürülmür. Həmçinin müəlliflər ənənəvi qrammatikada olduğu kimi “nitq hissələri” termininə deyil, “söz sinifləri” termininə üstünlük verirlər. Lakin bu o demək deyil ki, 20-21-ci əsrlər İngilis qrammatiklərinin hamısı yalnız sözlərin formasına əsaslanaraq təsnifat aparırlar. Məsələn, R.Lanqaker [32] və V.Kroftu [22] qeyd etmək olar ki, onlar İngilis dilindəki sözlərin nitq hissələri üzrə qruplaşdırılmasında mənanın da əsas rol oynadığını vurğulayırlar.

1.2. İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına Rus dilçilərinin baxışları

İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı problemi Rus dilçiləri arasında da bir çox fikir ayrılıqlarına səbəb olmuş, problemə fərqli yanaşmalar mövcud olmuşdur. Lakin ümumilikdə götürdükdə Rus dilçilərinin ənənəvi qrammatikaya üstünlük verməsini onlar tərəfindən aparılan təsnifatlarda aydınlıqla görmək mümkündür. Təsnifatlar arasında mövcud olan fərqlər isə nitq hissələrinin sayında və bəzi nitq hissələrinin bir-birinin tərkibinə daxil edilərək bəzilərinin ayrılmasında özünü göstərir. Məsələn, bir sıra Rus dilçiləri tərəfindən aparılan təsnifatlarda biz İngilis dilində mövcud olan –a prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərə ayrı bir nitq hissəsi kimi yanaşıldığını görürük, digər qrup dilçilər tərəfindən isə bu sözlər sifətlərə daxil edilir. Dissertasiya işi məhz bu mövzunu əhatə etdiyindən biz onu təfəssilatlı şəkildə əhatə etməyə çalışacağıq.

İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı məsələsinə Rus dilçiliyində mövcud

olan baxışlar barədə aydın təssəvürə malik olmaq üçün aparılan təsnifatlardan bir neçəsini müfəssəl şəkildə verməyi lazım bilirik:

B.A. İlyişin təsnifatı.

Nitq hissələrinin təsnifində ənənəvi metodlardan çıxış edən B.A.İlyiş nitq hissələrini sözün mənasına, formasına və funksiyasına görə təsnif edir. Dilçi mənə termini altında sözün ayrılıqda ifadə etdiyi fərdi leksik mənəni deyil, həmin qrupa daxil olan bütün sözlər üçün səciyyəvi qrammatik mənəni nəzərdə tutur.

Forma termini altında B.İlyiş hər bir nitq hissəsinin morfoloji xüsusiyyətlərini qəbul edir, ona məxsus qrammatik kateqoriyaları nəzərə alır.

Funksiya termini altında iki cəhət özünü göstərir. Birinci, bu və ya digər sözün birləşmə əmələ gətirmək qabiliyyəti, ikinci isə, hər hansı sözün cümlədə sintaktik funksiyası nəzərdə tutulur.

B.A.İlyiş sözün mənası, forması və funksiyasını əsas götürməklə İngilis dilindəki sözləri on iki nitq hissəsində cəmləşdirir: isim (və yaxud substantive), sifət, əvəzlik, say, hal-vəziyyət bildirən sözlər (stative), feil, zərf, sözünü, bağlayıcı, ədat, modal sözlər, nida [28, s.28-33].

Göründüyü kimi, bir çox Rus dilçiləri tərəfindən ayrı bir nitq hissəsi kimi təsnif olunan artikl B.İlyiş tərəfindən isimlərin tərkibində araşdırılır. Hal-vəziyyət bildirən sözlər isə müstəqil nitq hissəsi kimi verilir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, dilçi hər iki halda ehtiyatlı mövqe tutur.

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskayanın təsnifatı.

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya İngilis dilinin lüğət tərkibini nitq hissələri üzrə qruplaşdırmaq üçün beş prinsip təklif edir:

1. Leksik-qrammatik mənası;
2. Sözdüzəldici morfemlərinin olması;
3. Qrammatik kateqoriyaya malik olması;
4. Sözün birləşmə əmələ gətirmə qabiliyyəti;
5. Sözün cümlədə sintaktik funksiyası.

Müəlliflər tərəfindən irəli sürülən prinsiplər bir sıra qərb və Rus dilçilərinin öz təsnifatlarında əsaslandıqları məna, forma və funksiya prinsipinə tamamilə uyğun

gəlir. Belə ki, ikinci və üçüncü prinsiplər sözün formasını, yəni onun morfoloji əlamətini, dördüncü və beşinci prinsiplər isə sözün funksiyasını, yəni onun söz birləşməsi əmələ gətirmə qabiliyyətini və cümlədəki funksiyasını göstərir.

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya qeyd olunan prinsiplər əsasında İngilis dilində on dörd nitq hissəsi müəyyən edirlər: isim, sifət, əvəzlilik, say, feil, zərf, hal-vəziyyət bildirən sözlər, modal sözlər, sözünü, bağlayıcı, ədat, nida, artıql, cavab sözləri (yes, no) [30, s.38].

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya nitq hissələrini əsas və yarıməsas olmaqla iki hissəyə ayırır və bu bölgünü digər dilçilərin “əsas və köməkçi nitq hissələri” bölgüsündən fərqli əsasla həyata keçirir. Dilçilər hesab edir ki, nitq hissələrinin belə bölgüsü əvəzlilmə fenomeninə görə həyata keçirilməlidir. Əsas nitq hissələri daha ümumi mənalı sözlərlə əvəz oluna bilər. Məsələn, isim, sifət, say, zərf kimi nitq hissələri əvəzliliklərlə, feillər isə “do” feili ilə əvəz oluna bilər. Yarıməsas nitq hissələrinin leksik mənası ümumi və zəif olduğundan onları hər hansı sözlə əvəz etmək olmur.

Beləliklə, sözünü, bağlayıcı, artıql və ədat kimi yarıməsas nitq hissələrini birləşdirən ümumi cəhətlər B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya tərəfindən bu cür qruplaşdırılır:

1. Onların digər sözlərlə əvəzlilməsini mümkünsüz edən ümumi və əsas nitq hissələri ilə müqayisədə zəif mənası;
2. Onların demək olar ki, ayrılıqda işlənmə bilməməsi;
3. Onların digər sözlərlə mütləq birtərəfli (artıql, ədat) və ikitərəfli (sözünü, bağlayıcı) əlaqəsi;
4. Onların bağlayıcı (bağlayıcı, sözünü) və xüsusişdirici (artıql, ədat) funksiyalarda işlənməsi.

Müəlliflər tərəfindən aparılmış təsnifat B.İlyişin təsnifatından bir qədər fərqlənməklə ona əsaslanır. Hal-vəziyyət bildirən sözlər B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya tərəfindən ayrıca nitq hissəsi kimi qeyd olunur. Təsnifatlar arasında fərqlər isə artıql və cavab sözlərində özünü göstərir. B.İlyiş tərəfindən artıql isimlərin tərkibində araşdırılır, cavab sözləri isə “söz cümlə” adlandırılır və nitq hissələri

sisteminə daxil edilmir.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofikin təsnifatı.

Müəlliflər xaricdə İngilis dilində nitq hissələrinin tədqiqatı sahəsində az iş görüldüyünü yazırlar. Onların fikrincə bir çox İngilis filoloqları nitq hissələri probleminə ənənəvi nöqtəyi-nəzərdən, lakin İngilis dilinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə almadan yanaşırlar (Suit, Kerm kimi), bəziləri isə mövcud təsnifatları tənqid etdiyi halda öz şəxsi konsepsiyaları ilə də çıxış etmirlər (Yespersen) [12, s.11].

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofikə görə nitq hissələri öz qrammatik mənasına, sözdüzəltmənin növlərinə və formalarına və cümlədə yerinə yetirdiyi sintaktik funksiyasına görə bir-birindən fərqlənən leksik-qrammatik söz qruplarıdır. Onlar nitq hissələri sistemini tarixi kateqoriya hesab edirlər. Belə ki, İngilis dilinin inkişafı tarixində dörd yeni nitq hissəsi meydana gəlmişdir: artıqlıq, hal-vəziyyət bildirən sözlər, modal sözlər və ədatlar. Qədim İngilis dilində həmin sözlərə rast gəlinərsə də, onların ayrı nitq hissəsi kimi təsnif olunması müasir İngilis dilinin yaranmasının erkən və orta dövrlərinə təsadüf edir [12, s.16].

Müəlliflər tərəfindən İngilis dilində nitq hissələri aşağıdakı kimi təsnif olunur:

Əsas nitq hissələri: isim, sifət, say, əvəzlilik, zərf, feil, hal-vəziyyət bildirən sözlər, modal sözlər, nidalar.

Köməkçi nitq hissələri: sözlük, bağlayıcı, ədat, artıqlıq.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova və L.L.İofikin fikirləri ilə tanış olduqda görürük ki, onlar yalnız Rus dilçiləri tərəfindən aparılmış təsnifatları məqbul hesab edirlər. Bunu müəlliflərin xarici təsnifatları tənqid etməsindən anlamaq mümkündür. İlk növbədə onu qeyd etmək istərdik ki, İngilis dilində nitq hissələri probleminə yanaşma Avropa dilçiliyində Rus dilçiliyinə nisbətən daha əvvəlki dövrdə yaranmışdır. Rus dilçiliyində təsnifatların tarixi 20-ci əsrə təsadüf edir. Təsnifatların tarixinin qədimliyindən əlavə onlar İngilis dilinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla hər müəllif tərəfindən özünəməxsus şəkildə aparılmışdır.

V.L.Kauşanskaya və R.L.Kovnerin təsnifatı

Digər Rus dilçiləri kimi V.L.Kauşanskaya və R.L.Kovner də nitq hissələrini ənənəvi qrammatikaya uyğun olaraq sözlərin leksik mənalara, morfoloji

xüsusiyyətlərinə və sintaktik funksiyalarına görə təsnif etmişlər. Dilçilər nitq hissələrini əsas və köməkçi olmaqla iki qrupa ayırırlar və əsas nitq hissələrinin cümlədə mübtədə, xəbər, təyin, tamamlıq və zərflik rolunda çıxış etdiyini vurğulayırlar.

Əsas nitq hissələri: isim, sifət, əvəzlik, say, feil, zərf, hal-vəziyyət bildiren sözlər, modal sözlər, nida

Köməkçi nitq hissələri: sözünü, bağlayıcı, ədat, artikl

Təsnifatda modal sözlər və nidalar əsas nitq hissələri kimi qeyd olunsada onlar müstəqil cümlə üzvü funksiyasında çıxış edə bilmirlər və bu fakt təsnifatda uyğunsuzluğun olduğunu göstərir.

İngilis dilində hal-vəziyyət bildiren sözlər V.L.Kauşanskaya və R.L.Kovner tərəfindən də ayrıca nitq hissəsi kimi verilir [14].

E.M.Qordon və İ.P.Krılovanın təsnifatı.

E.M.Qordon və İ.P.Krılova İngilis dilində nitq hissələrini məna, forma və funksiyaya görə təsnif edirlər. Onlar həmçinin nitq hissələrini əsas və köməkçi olmaqla iki qrupa ayırırlar ki, bu, əsasən onların leksik mənasına və cümlədəki funksiyalarına əsasən müəyyənləşdirilir. Əsas nitq hissələri müstəqil leksik mənaya malik olması və cümlədə əsas və yaxud ikinci dərəcəli cümlə üzvü rolunda çıxış etməsi ilə təyin edilir. Buraya feil, isim, sifət, say, əvəzlik, zərf daxildir. Köməkçi nitq hissələri əsas nitq hissələrindən semantik cəhətdən onunla fərqlənir ki, ya onların leksik mənası daha ümumi xarakter daşıyır (məsələn, in, and, even), ya da onlar ümumiyyətlə leksik mənaya malik olurlar (the, a). Bundan əlavə köməkçi nitq hissələri heç bir cümlə üzvü rolunda çıxış etmir, onlar cümlədəki sözlər arasında müxtəlif əlaqələri ifadə edir, bəzən isə sözlərin mənasını xüsusiləşdirir. Bu əlamətlərə əsasən köməkçi nitq hissələri artikl, sözünü və bağlayıcı olaraq üç qrupa bölünür [24, s.7-8].

E.M.Qordon və İ.P.Krılovanın qeyd olunan təsnifatı müəlliflər tərəfindən 1999-cu ildə nəşr etdirilmiş “A Grammar of Present-day English” kitabına əsaslanır [24]. 1980-ci ildə apardıqları təsnifat isə eyni kriteriyalara əsaslansa da həm nitq hissələrinin sayına, həm də onların bölgüsünə görə fərqlilik təşkil edir. Həmin

təsnifatda nitq hissələri əsas, köməkçi və sərbəst olmaqla üç hissəyə bölünür və aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

Əsas nitq hissələri: isim, sifət, say, əvəzlik, zərf, feil;

Köməkçi nitq hissələri: artıqlıq, ədat, sözdönü, bağlayıcı;

Sərbəst nitq hissələri: modal sözlər, nidalar, cavab sözləri [25, s.10].

E.M.Qordon və İ.P.Krılova tərəfindən aparılmış son təsnifat nitq hissələrinin az olması ilə əvvəlkindən fərqlənir, belə ki, bu təsnifatda artıq sərbəst nitq hissələri ümumiyyətlə xatırladılmır və köməkçi nitq hissələrinin sayı üçə endirilir. Müəlliflər heç bir təsnifatda hal-vəziyyət bildirən sözləri ayrıca nitq hissəsi kimi vermirlər.

İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsovun təsnifatı

Bütün Hind-Avropa dillərində olduğu kimi İngilis dilinin lüğət tərkibinin də müəyyən leksik-qrammatik siniflərə bölündüyünü yazan müəlliflər haqlı olaraq qeyd edirlər ki, belə leksik qrammatik siniflərin varlığı heç bir linqvistikdə şübhə doğurmasa da onlara mövcud olan yanaşma tərzləri bir-birindən fərqlənir.

İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsov “Теоретическая Грамматика Современного Английского Языка” kitabında bir çox qərb və Rus dilçiləri tərəfindən İngilis dilində nitq hissələri üzrə aparılmış təsnifatları müzakirə edirlər ki, buraya ənənəvi qrammatikanın nümayəndələri tərəfindən aparılmış təsnifatlarla yanaşı struktur dilçiliyin nümayəndələrinin təsnifatları da daxildir. Lakin kitabın müəllifləri əksər Rus dilçilərinin bu sahədə mövcud olan baxışlarını bölüşərək nitq hissələrinin təsnifatında ənənəvi mövqeyi tuturlar, yəni nitq hissələrini sözlərin leksik mənası, morfoloji forması və cümlədə daşdığı sintaktik funksiyasına görə təsnif edirlər. Onlar nitq hissələrini iki böyük qrupa bölürlər: əsas və köməkçi nitq hissələri. Əsas nitq hissələrinə müxtəlif predmetləri, anlayışları adlandıran, yəni müstəqil leksik mənaya malik olan və cümlədə müəyyən sintaktik funksiya daşıyan sözlər aid edilir. Köməkçi nitq hissələri isə predmet və anlayışları adlandıra bilmədiyindən müstəqil leksik mənaya malik olmur və heç bir cümlə üzvü rolunda çıxış etmir. Onların dildə rolu əsas nitq hissələrinə aid sözlər, söz birləşmələri və cümlələr arasında əlaqələri ifadə etmək, həmçinin əsas nitq hissələrinin qrammatik mənasını dəqiqləşdirməkdir.

İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsov sözün morfoloji formasının da müəyyən dərəcədə əsas və köməkçi nitq hissələrinin ayrılmasında rol oynadığını qeyd edirlər, çünki yalnız əsas nitq hissələrinə daxil olan sözlər dəyişə bilirlər (infleksiyaya uğrayırlar, yaxud şəkilçi qəbul edə bilirlər). Lakin köməkçi nitq hissələrinə daxil olan bütün sözlər sözdəyişmə paradigmalarına malik olmadıqları üçün burada morfoloji forma əsas kriteriya kimi götürülmür.

Müəlliflər nitq hissələrini əsas və köməkçi olmaqla iki qrupa ayırırsalar da, bunu əslində bir qədər mübahisəli hesab edirlər. Onların bu məsələyə ehtiyatla yanaşmasına səbəb heç bir linqvistdə şübhə doğurmayan isim, feil, sifət, zərf kimi əsas, eləcə də söznü və bağlayıcı kimi köməkçi nitq hissələrinin mövcudluğu ilə yanaşı bir çox Rus dilçiləri arasında mübahisəli məsələ kimi qalan hal-vəziyyət bildirən və modal sözlərin, eləcə də ədatların mövcudluğudur. Buraya artıqlı və postpozitivlərlə bağlı problem də daxil edilir.

İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsov İngilis dilində nitq hissələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırırlar:

Əsas nitq hissələri: isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf, modal sözlər, nidalar;

Köməkçi nitq hissələri: söznü, ədat, bağlayıcı, artıqlı.

Yes, no, please kimi sözlər isə heç bir nitq hissəsinə aid edilmir [13].

Qeyd olunan təsnifatda bizə qeyri-dəqiq görünən bir neçə məqam vardır. Belə ki, müəlliflər əsas nitq hissələrinə xas olan əlamət kimi leksik mənənin və cümlədə müstəqil sintaktik funksiyanın varlığını eyni dərəcədə vacib hesab etsələr də heç bir cümlə üzvü rolunda çıxış etməyən modal sözləri və nidaları əsas nitq hissələrinə aid edirlər. Hətta modal sözlərlə heç bir nitq hissəsinə aid etmədikləri təsdiq və inkar sözlərinin söz-cümlə kimi çıxış etdiyini vurğulayırlar.

M.Y.Bloxun təsnifatı.

M.Y.Blox dilin lüğət tərkibinin formal və semantik əlamətlərdən asılı olaraq bölündüyü qrammatik siniflərin ənənəvi olaraq “nitq hissələri” adlandığını yazaraq bildirir ki, bu ad qədim yunan qrammatikləri tərəfindən hələ cümlə anlayışı ümumən nitq anlayışından fərqləndirilmədiyi dövrdə meydana gətirilmişdir. Belə ki, həmin dövrdə lüğət tərkibi kimi söz cümlənin funksional tərkibi kimi çıxış edən sözdən

fərqlənmirdi.

Dilçi nitq hissələrini ənənəvi olaraq mənə, forma və funksiyaya görə təsnif edir və onları ilkin ənənəvi dilçilikdə müəyyən edilən dəyişən və dəyişməyən nitq hissələrinə uyğun olaraq əsas və funksional olmaqla iki qrupa bölür. Əsas nitq hissələrinə M.Y.Blox isim, sifət, say, əvəzlik, feil və zərfi, funksional nitq hissələrinə isə artikl, sözünü, bağlayıcı ədat, modal sözlər və nidaları aid edir [19, s.38-39].

Biz Rus dilçiləri tərəfindən İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı sahəsində aparılmış işləri müqayisə edərkən bir çox fərqli məqamlarla qarşılaşırıq. Maraqlısı odur ki, əslində eyni kriteriyaları, yəni sözün morfoloji forması, leksik mənası və sintaktik funksiyasını rəhbər tutaraq aparılan bu təsnifatlar həm say, həm də sözlərin əsas və köməkçi (və yaxud funksional) nitq hissələri üzrə qruplaşdırılması etibarilə bir-birindən xeyli fərqlənir. Məsələn, V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik, eləcə də V.L.Kauşanskaya, R.L.Kovner, N.A.Kobrina tərəfindən əsas nitq hissələrinin sayı 9, İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsov tərəfindən 8, M.Y.Blox, E.M.Qordon və İ.P.Krılova tərəfindən 6 olaraq verilir. Bəzi müəlliflər isə (B.A.İlyiş, B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya və s.) ümumiyyətlə nitq hissələrini əsas və köməkçi olaraq iki yerə ayırmır. E.M.Qordon və İ.P.Krılova tərəfindən müxtəlif illərdə nəşr etdirilmiş qrammatika kitablarında,artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, nitq hissələrinin ümumi sayı bir-birindən kəskin fərqlənir.

Müxtəlif müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuş qrammatika kitablarında nitq hissələrinin sayının bir-birindən fərqlənməsinin əsas səbəbi Rus dilçiləri tərəfindən İngilis dilində nitq hissələri sisteminə əlavə edilən “hal-vəziyyət bildirən sözlər”, “modal sözlər” adlı nitq hissələri olmuşdur. Düzdür, “ədat” da Rus dilçiləri tərəfindən nitq hissələri sisteminə gətirilmişdir, lakin bu nitq hissəsi demək olar ki, bütün müəlliflər tərəfindən köməkçi nitq hissələri kimi qeyd olunduğundan fikir ayrılıqlarına səbəb olmamışdır.

Hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusu barədə müzakirələr B.A.İlyişdən başlayaraq bir tendensiyaya çevrilmiş, hər bir müəllif hal-vəziyyət bildirən sözlər barədə öz fikrini bildirərək ya bu sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab etmiş, ya da onların müstəqil nitq hissəsi olmamasını dəlillərlə izah etməyə çalışmışdır. Təbii ki, hal-

vəziyyət bildirən sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab edən müəlliflərin (B.A.İlyiş, B.S.Xaymoviç, B.İ.Roqovskaya, V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik, V.L.Kauşanskaya, R.L.Kovner, N.A.Kobrina) qrammatika kitablarında nitq hissələrinin sayı çoxalacaqdır.

Rus dilçiləri arasında əsas və köməkçi nitq hissələrinin sayı barədə fikir müxtəlifliyi isə modal söz və nidaların bəzi müəlliflər tərəfindən (V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik, V.L.Kauşanskaya, R.L.Kovner, İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Poçeptsov) əsas, bəziləri tərəfindən isə (B.S.Xaymoviç B.İ.Roqovskaya, M.Qanşina, N.Vasilyevskaya, L.S.Barxudarov, D.A.Ştelinq) köməkçi nitq hissələri qrupuna aid edilməsindən qaynaqlanır.

1.3. Azərbaycan germanistlərinin İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına dair baxışları

1958-ci ildə müasir İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına dair məqalə ilə çıxış edən R.A.Qayıbova hesab edir ki, nitq hissələri problemi morfologiyanın predmeti olduğundan leksik-morfoloji yöndən öyrənildiyindən onların müəyyənləşdirilməsinə də eyni bucaqdan, eyni mövqedən yanaşılmalıdır. R.A.Qayıbovanın hal-vəziyyət bildirən sözlərin ayrıca nitq hissəsi olması fikri də maraqlıdır. O, belə hesab edir ki, hal-vəziyyət bildirən sözlər cümlədə çox zaman predikativ funksiyasını daşıyır, təyin funksiyasında isə nadir hallarda çıxış edə bilirlər. Deyiləndən belə qənaətə gəlmək olur ki, R.A.Qayıbova hal-vəziyyət bildirən sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab edir [2].

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan germanistləri arasında İngilis dilində nitq hissələri sahəsi ilə ən çox və dərinlən məşğul olan alimimiz O.Musayevdir. Dilçi alim uzun illər ümumiyyətlə İngilis dilinin qrammatikası, eləcə də nitq hissələri sahəsində araşdırmalar aparmış, uzun illik tədqiqatlarının nəticələrini müxtəlif illərdə nəşr etdirdiyi qrammatika kitablarında oxucularla bölüşmüşdür.

O.Musayev 1979-cu ildə ilk dəfə nəşr olunan “İngilis Dilinin Qrammatikası” kitabında İngilis dilindəki sözləri on üç nitq hissəsində qruplaşdırır. Bu nitq hissələri dildəki və nitqdəki rollarına görə dilçi tərəfindən üç hissəyə ayrılır. Həm nominativ, həm də qrammatik mənaya malik olan isim, sifət, feil və s. əsas nitq hissələrinə

daxildir. Bu nitq hissələri müstəqil kommunikativ funksiya daşıyır və müstəqil cümlə üzvü olur.

Digər qisim sözlər, məsələn, artıql, sözünü və s. müstəqil nominativ mənaya malik olmadığından cümlədə də müstəqil üzv ola bilmir. Dildə mövcud olan bu qisim sözlərə isə köməkçi nitq hissələri deyilir.

Nidalar və modal sözlər istər morfoloji, istərsə də sintaktik baxımdan digər nitq hissələri arasında xüsusi yer tutur. Onlar bir sıra xüsusiyyətlərinə görə həm əsas, həm də köməkçi nitq hissələrindən əsaslı surətdə fərqlənir. Əsas nitq hissələrindən fərqli olaraq nida və modal sözlər cümlə üzvü ola bilmir, heç bir qrammatik kateqoriyaya malik deyil. Köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq isə onlar dildə qrammatik mənə ifadə etmək vasitəsi ola bilmir, yəni köməkçi funksiya daşıya bilmir.

Nidaları və modal sözləri səciyyətlərindən başlıca cəhət ondan ibarətdir ki, onların hər ikisi cümlənin quruluşuna daxil olmadan sərbəst işlənir, müstəqil olur. Bu cəhəti nəzərə alaraq nidaları və modal sözləri xüsusi nitq hissəsi hesab etmək və onları sərbəst nitq hissələri adlandırmaq olar.

Beləliklə, O.Musayev İngilis dilində nitq hissələrini ilk dəfə aşağıdakı kimi təsnif edir [4, s. 13]:

Göründüyü kimi, O.Musayev də İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatına ənənəvi mövqedən yanaşmışdır. Bir sıra cəhətlərinə görə bu təsnifat Rus dilçiləri

tərəfindən aparılmış təsnifatlara bənzəyir. Nitq hissələrinin əsas və köməkçi kimi qruplara ayrılması, Rus dilçiləri tərəfindən nitq hissələri sisteminə daxil edilən hal-vəziyyət bildirən sözlər, modal sözlər və ədatların bu təsnifatda da qeyd olunması bunu deməyə əsas verir. Digər tərəfdən dilçi ilk dəfə B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya tərəfindən meydana gətirilən “adlink” terminini qəbul edir.

O.Musayev 1986 [5] və 1996-cı illərdə [6] nəşr etdirdiyi qrammatika kitablarında eyni təsnifatı versə də 2007-ci ildə işıq üzü görmüş “İngilis Dilinin Qrammatikası”nda fərqli məqam ortaya çıxır. Burada biz artıq əsas nitq hissələrinin sayının yeddi yox, altı olduğunu görürük. Müəllif vəziyyət bildirən sözləri sifətlərin tərkibinə onların məna növlərində biri kimi daxil edir [8]. Lakin demək olmaz ki, bu təsnifat dilçi tərəfindən 2007-ci ildə təqdim olunmuşdur. 2003-cü ildə çap olunmuş “İngiliscə-Azərbaycanca lüğət”də artıq O.Musayev təsnifatında dəyişiklik etmiş və a-prefiksli sözlərin qəşısında onların sifət olduğunu qeyd etmişdir [43].

O.Musayev 2009-cu ildə nəşr edilmiş qrammatika kitabında öz sonuncu təsnifatını təsdiq edərək vəziyyət bildirən sözləri sifətlərin semantik qrupu kimi verir [40].

Biz bu fəsilə İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı tarixini qısaca da olsa nəzərdən keçirməyə çalışdıq. Təbii ki, bu mövzu özlüyündə geniş və əhatəlidir və dərin araşdırma tələb edir, lakin bizim məqsədimiz bütünlükdə İngilis dilində mövcud olan nitq hissələrinin deyil, a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin araşdırılması olduğundan biz nitq hissələri mövzusu üzərində çox dayanmırıq. Həmin sözlərin ümumilikdə nitq hissələri sistemi ilə əlaqəsi isə aydındır, bir sıra dilçilər tərəfindən həmin sözlər ayrıca nitq hissəsi kimi təqdim olunur ki, bu da İngilis dilində nitq hissələri sisteminə yeni bir nitq hissəsinin daxil olmasını şərtləndirir. Bizim tədqiqatımız məhz həmin sözlərin nitq hissələri sistemində yerini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Son olaraq qeyd etmək istərdik ki, nitq hissələri dildə sintaktik analizin əsası kimi götürülür. Dil bir neçə səviyyədə ibarət struktur kimi təsəvvür edilir, hər bir səviyyənin öz vahidi vardır və bir səviyyədə olan vahidlər cəmləşərək dil iyerarxiyasında sonrakı səviyyəni formalaşdırır. Buna əsaslanaraq demək olar ki,

sözlər və onların qrammatik kateqoriyaları söz birləşmələri və cümlə səviyyəsində tədqiqat aparmaq üçün əsas başlanğıc nöqtəsidir. Ümumiyyətlə, nitq hissələri ilə qrammatikanın digər bölmələri arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə vardır.

Müxtəlif dillərdə sözlər nitq hissələri üzrə təsnif olunduğu zamandan dilçiləri düşündürən bir məsələ də olmuşdur: görəsən nitq hissələri bütün dillərə aid edilə biləcək universal kateqoriyadır, yoxsa hər bir dilin özünəməxsus nitq hissələri sistemi vardır? R.Hudlston və C.Pullum bu sualın cavabının hər iki düşüncə tərzinin bir araya gətirilməsində görürlər [27, s.31]. Belə olduqda nitq hissələri sistemi bir tərəfdən bütün dillərə məxsus universal kateqoriya kimi, digər tərəfdən isə hər bir dilə ayrılıqda məxsus olan kateqoriya kimi nəzərdən keçirilməlidir.

II FƏSİL

HAL-VƏZİYYƏT BİLDİRƏN SÖZLƏRİN DİL SİSTEMİNDƏ YERİ

2.1. Dilçilikdə a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin tədqiqi tarixi

İngilis dilində a- prefiksi ilə başlayan və hal-vəziyyət bildirən bir sıra sözlər vardır ki (asleep, alive, alike, afraid, afire və s.), uzun müddət bir çox dilçilər tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilmiş, bu sözlərin nitq hissələri sistemində yeri barədə yekdil fikir olmamışdır. Əslində belə sözlər İngilis dilinin lüğət tərkibinin az bir hissəsini təşkil edir. Belə ki, Rus dilçisi L.Lisina öz tədqiqatı nəticəsində a- prefiksli sözlərin sayının 130-u keçmədiyini, onlardan 30-unun dildə sabit olduğunu, 10-unun isə daimi olaraq dildə işləndiyini qeyd edir [15, 3].

İngilis dilçiliyində a- prefiksli sözlərin linqvistik statusu uzun müddət qeyri-müəyyən qalmış, gah sifət, gah da zərf adlandırılmışdır. C.Nesfild, C.Oniyonz, Q.Poutsma və digər bir sıra dilçilər bu sözləri zərf kimi qəbul edir və onları “*anew, away*” kimi sözlərdən ayırmırdılar. Məsələn, C.Nesfild zərflərin sifətlər kimi cümlədə iki funksiyada çıxış etdiyini yazır [35, s.74]:

a) Təyin- cümlədə əlaqəyə girdiyi sözü təyin edir;

He is *entirely* wrong.

He shouted *loudly*.

b) Predikativ- cümlədə xəbərin bir hissəsi kimi çıxış edir;

He was turned *adrift* (to go where he could).

The two boys are much *alike* (look like).

The bear was caught *alive* (in a living state).

Those men are *aware* (conscious) of their faults.

H.Poutsma İngilis dilində zərf düzəldən prefikslərin əsasən “a” və “be” olduğunu yazaraq qeyd edir ki, “a” prefiksi *on* və *of* sözlərinin qısaldılmış formasıdır. Məsələn, abed, adown, adrift, afoot, afresh, ahead, aslant, amain, amid, anew, atop, away, awry və s [39, s.620].

E.A.Metzner a- prefiksli sözləri geniş şəkildə araşdıraraq onların sözlü zərf olması qənaətinə gəlir. O, hesab edir ki, tarixən sözləri ilə müxtəlif nitq hissələrinin birləşməsindən bu cür zərflər yaranmışdır və belə hal bir çox dillərdə mövcuddur. Dilin tarixi inkişafı nəticəsində bəzən müəyyən söz ilə özündən əvvəl gələn sözləri birləşərək birhecalı söz əmələ gətirir. Metznerə görə bu cür zərflər əsasən Anqlo-Sakson mənşəli sözləri ilə müxtəlif nitq hissələrinin birləşməsindən əmələ gəlir. Məsələn, qədim İngilis dilində mövcud olan “on shore”, “on board”, “on foot” kimi birləşmələr tarixən qaynayıb-qarışaraq müasir İngilis dilində a- prefiksli sözlərə çevrilmişdir. Belə sözlü birləşmələr ilkin dövrdə indiki vəziyyətindən forma baxımından fərqlənmişlər, məsələn, afote (afoot), aluffe (aloof), aferde (afraid) və s.[34, 402-405].

H.Suit də a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözləri zərf adlandırır. Müəllif “A New English Grammar, Logical and Historical” əsərində *alive*, *asleep* kimi sözləri isimlərdən və sifətlərdən əmələ gələn zərflər bölməsində verərək onların hansı yolla öz müasir formasına düşdüklərindən bəhs edir. Dilçiyə görə *ealneweg*, *onweg*, *onbac*, *today* sözlərindən müvafiq olaraq əmələ gələn *always*, *away*, *backwards*, *today* sözləri forma və mənaca fərqləndiklərindən mürəkkəb sözlərə yaxındırlar. Lakin “on life” *alive*, “on slape”, *insleep*, *asleep* “on earnest” *inearnest* kimi birləşmələr forma və mənaca fərqlənmirlər. Tərkib hissələrinin bir-birinə mənaca daha yaxın olduğu birləşmələrdə *of*, *on*, zəifləyərək “a” prefiksində çevrilmiş və sözlə birləşmişdir [39, s.432].

H.Suit a- prefiksli sözlərdəki “a” elementinin *of*, *on*, sözləri ilə yanaşı qədim İngilis dilindəki *of*, *on*, *a* prefikslərindən də əmələ gəldiyini yazır. Belə ki, İngilis dilinin tarixi inkişafı dövründə həmin prefikslərin hər üçü *a* prefiksində birləşmişdir. Bu ona görə baş vermişdir ki, həmin prefikslər qədim İngilis dilində bir sıra sözlərdə mənə cəhətdən qarışıqlığa səbəb olmuşdur. Məsələn, qədim İngilis dilində mövcud olan *abidan* (*onbidan*), *onwacan* (*awacan*), *ofdradd* kimi sözlər müasir İngilis dilində müvafiq olaraq *await*, *awake*, *afraid* forması ilə əvəz olunmuşdur [39, s. 455].

Biz apardığımız araşdırmalardan bu nəticəyə gəlirik ki, 20-ci əsrin sonlarına

qədər İngilis dilində a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlər əsasən zərf hesab olunmuşdur. Həmin dövrə məxsus qrammatika kitablarında belə sözlər a- prefiksli zərflərdən heç bir əlamətinə görə fərqləndirilmir. Lakin 20-ci əsrin sonlarından artıq İngilis dilçiliyində a- prefiksli sözlərin bir qismi zərflərin tərkibindən çıxarılır.

Müasir İngilis dilçiliyində zərflərin tərkibindən çıxarılan bu sözlər qrupu sifət kimi nəzərdən keçirilir. 20-ci əsrin sonlarına doğru bir neçə dəfə nəşr edilmiş “A Comprehensive Grammar of the English Language” kitabında a- prefiksli sifətlər zərflərdən müəyyən əlamət üzrə fərqləndirilir. Bunu biz kitabda ümumiyyətlə sifətləri digər nitq hissələrindən fərqləndirən əlamətlərin sadalanmasında görə bilirik. Bu əlamətlər aşağıdakılardır:

- a) Sifətlər cümlədə sərbəst şəkildə təyin rolunda çıxış edir;
- b) Sifətlər cümlədə sərbəst şəkildə predikativ rolunda (əsasən bağlayıcı feil kimi işlənən “seem” feilindən sonra) çıxış edir;
- c) Sifətlər “very” sözü ilə təyin oluna bilər;
- d) Sifətlər müqayisə və üstünlük dərəcələrində işləyə bilər (bu həm sintetik, həm də analitik yolla ola bilər) [37, s.402-403].

Müəlliflər müəyyən sayda söz götürərək onların sifət olub-olmamasını yuxarıdakı əlamətlər üzrə müəyyən edirlər [37, s.404].

	A	B	C	D	
1) hungry	+	+	+	+	} sifət
2) infinite	+	+	-	-	
3) old	+	-	+	+	
4) afraid	?	+	+	+	
5) utter	+	-	-	-	} zərf
6) asleep	-	+	-	-	
7) soon	-	-	+	+	
8) abroad	-	-	-	-	

Cədvəl bizə İngilis dilində sifətləri digər nitq hissələrindən fərqləndirmək üçün

aydın təsəvvür verir. Burada məhz “*abroad*” sözünün sifətlərlə birgə kriteriyalar üzrə yoxlanması təsadüfi deyildir. Müəlliflərin özlərinin də qeyd etdiyi kimi İngilis dilçiliyində uzun müddət a- prefiksli bir sıra sözlərin sifət yaxud zərf olması mübahisəli qalmışdır və bu qarışıqlığa son qoymaq üçün onlar yuxarıdakı kriteriyaları təklif edirlər. Zərflər az hallarda predikativ funksiyasında çıxış edir, buraya əsasən az miqdarda yer (*abroad, upstairs*) və zaman zərfləri (*tonight*) daxildir. Lakin bu zərflər predikativ funksiyasında yalnız “*be*” bağlayıcı feildən sonra işləyə bilər. Müəlliflər bu xüsusiyyəti nəzərə alaraq sifətləri müəyyən edərkən onların “*seem*” bağlayıcı feildən sonra predikativ kimi işləyə bilməsini xüsusi vurğulayırlar.

The old man	{	was	asleep/ hungry/ abroad/there.
		seemed	{
			asleep/ hungry.
			*abroad/ *there.

A- prefiksli sifətləri zərflərdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də odur ki, bu cür sifətlər müvəqqəti vəziyyət ifadə edir və hərəkət feillərindən sonra xəbərin bir hissəsi kimi çıxış edə bilmir.

She went	{	aboard / abroad / around / away. (zərf)
		*afraid / *alert / *asleep / *awake. (sifət)

S.Qrinbaum və kitabın digər müəllifləri tərəfindən tərtib olunmuş cədvəl yalnız sifətləri digər nitq hissələrinin içində müəyyən etmir, həm də onları mərkəzi və periferal olmaqla iki hissəyə bölür ki, bu, bizim tədqiqat işimizin qarşıya qoyduğu sualla sıx əlaqədardır.

Sifətlər mərkəzi və periferal olmaqla iki hissəyə bölünərkən onların yuxarıda qeyd olunan müəyyən kriteriyalara cavab verib-verməməsi əsas götürülür. Çünki cədvəldən görüldüyü kimi “*soon*” sözü iki kriteriyaya cavab versə də zərflərə aid edilir. Bu, “*very*” sözü ilə təyin olunma (c), və dərəcələr üzrə dəyişmə (d) xüsusiyyətinin sifət və zərflər üçün ortaq olmasından irəli gəlir, belə ki, “*soon*” sözü yalnız həmin iki kriteriyaya cavab verir. Demək sifətləri müəyyən edən ən əsas

xüsusiyyətlər onların cümlədə təyin və predikativ rolunda çıxış etməsidir. Sifətlərin mərkəzi və ya periferol olması da bu kriteriyalara əsasən müəyyən edilir. Bu bölgüyə əsasən biz müəyyən edə bilirik ki, *hungry* və *infinite* mərkəzi (baxmayaraq ki, *infinite* son iki kriteriyaya cavab vermir), *old*, *afraid*, *utter*, və *asleep* periferol sifətlərdir.

Beləliklə, S.Qrinbaum və digər müəlliflər a- prefiksli bir sıra sözləri sifət kimi nəzərdən keçirir, onları geniş şəkildə izah edərək həm eyni formalı zərflərdən, həm də digər nitq hissələrindən fərqləndirir.

İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözləri sifətlərə aid edən D.Kristalın ümumiyyətlə nitq hissələrinin təsnifatına dair irəli sürdüyü fikir maraqlıdır. Ensiklopedist dilçi hesab edir ki, söz siniflərinə (nitq hissələri) daxil olan sözlər ümumən eyni xassələri paylaşsa da biz həmin siniflər daxilində bir qədər fərqlilik nümayiş etdirən sözlərin varlığını da qəbul etməliyik, bu, həddindən artıq sayda söz sinfinin formalaşmasının qarşısını alan yeganə üsuldur. Nəzəriyyədə həmin sözlər öz sinfini yaratsa da, təcrübədə onlar digər uyğun əlamətləri bölüşdüyü söz siniflərinə daxil olur. Dildə mövcud olan belə sözlərə görə söz sinifləri tamamilə homogen olmur, bir çox nitq hissələrinin daxilində ümumi qaydalardan sapmalar müşahidə edilir. Başqa sözlə desək, hər bir söz sinfi daxilində qrammatik baxımdan ümumi qaydalara tabe olan “əsas” sözlərlə yanaşı bir qədər fərqlilik nümayiş etdirən “kənar” sözlər də mövcuddur. D.Kristal sözlərin ümumi qaydadan, yəni mərkəzdən uzaqlaşmasını “dərəcələnmə” (gradience) adlandırır və belə hesab edir ki, sifətlər bu fenomeni daha aydın əks etdirir.

İngilis dilində mərkəz mövqeli sifətləri müəyyən etmək üçün D.Kristal beş kriteriya təklif edir:

- a) *to be* bağlayıcı feilindən sonra işlənməsi, məsələn, *he is sad*;
- b) artıql ilə isim arasında işlənməsi, *the big car*;
- c) *very* sözündən sonra işlənməsi, *very nice*;
- d) müqayisə və üstünlük dərəcələrinə görə dəyişə bilməsi, *sadder-saddest, more impressive-most impressive*;

e) –ly şəkilçisi qəbul edərək zərfə çevrilə bilməsi, *quickly* [23, s.92].

D.Kristal müəyyən sayda söz seçərək onların göstərilən kriteriyalara nə qədər uyğunlaşdığını cədvəl vasitəsi ilə aşağıdakı kimi verir [23,s.92].

	A	B	C	D	E
happy	+	+	+	+	+
old	+	+	+	+	-
top	+	+	+	-	-
two	+	+	-	-	-
asleep	+	-	-	-	-
want	-	-	-	-	-

Cədvəl dilçi tərəfindən məxsusi olaraq tərtib edilmişdir və dərəcələr üzə sifətlərin mərkəz mövqedən uzaqlaşmasını əks etdirir. Əgər *happy* bütün kriteriyalara cavab verərək (to be happy, a happy child, very happy, happier-happiest, happily) mərkəzi mövqedə durursa *old* sözündən başlayaraq digər sifətlər daha az kriteriyaya cavab verməsi ilə mərkəzdən kənarlaşır və nəhayət misal kimi gətirilmiş *want* sözü heç bir kriteriyaya cavab vermədiyi üçün sifət hesab olunmur.

Əgər biz S.Qrinbaum (və digər müəlliflər) və D.Kristal tərəfindən sifətlərin müəyyən edilməsi üçün təklif edilən kriteriyaları müqayisə etsək ortaq məxrəcə gələrək ümumilikdə müasir İngilis dilində sifətləri digər nitq hissələrindən fərqləndirən xüsusiyyətləri əldə etmiş olarıq. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Sifətlər cümlədə təyin rolunda çıxış edə bilər;
2. Sifətlər cümlədə predikativ rolunda çıxış edə bilər;
3. Sifətlər dərəcələr üzrə dəyişə bilər;
4. Sifətlər “very” sözü ilə təyin oluna bilər.

Bu kriteriyalardan birinə və ya bir neçəsinə cavab verən sözlər sifətlərə daxil edildiyi üçün İngilis dilində a- prefiksli hal-vəziyyət bildiren sözləri də müəlliflər sifət hesab edir. Lakin bu cür sifətlər müəyyən xüsusiyyətləri ilə fərqlənərək mərkəzi sifətlərdən uzaqlaşır və periferal mövqedə dayanır.

Biz R.Hudlston və K.Pullumun sifətlər üçün sadaladıqları xarakterik xüsusiyyətlərə nəzər salsaq oxşar distribusiyaları burada da görə bilərik. Onlar sifət kateqoriyasının mərkəzi üzvlərinin əsas xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sadalayırlar:

1. Funksiya-sifətlər cümlədə üç əsas funksiyada çıxış edirlər: prepozitiv təyin (happy people), predikativ (They are happy), postpozitiv təyin (someone happy);
2. Dərəcələr üzrə dəyişmə-sifətlər müqayisə və üstünlük dərəcələri üzrə istər sintetik, istərsə də analitik yolla dəyişirlər (happier, happiest, more useful, most useful), həmçinin dərəcə bildirən very, too, enough sözləri ilə təyin oluna bilirlər;
3. Təyin olunma-sifətlər zərf vasitəsilə təyin oluna bilirlər (remarkably happy, suprisingly good).

Müəlliflər vurğulayırlar ki, qeyd olunan xüsusiyyətlər əsasən sifət kateqoriyasının mərkəzi üzvlərinə aid olduğu üçün onlardan bəzisi periferal sifətlərə xas deyil. Təbii ki, əsasən birinci xüsusiyyəti özündə əks etdirən a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlər də sifət kateqoriyasına daxil edilir.

Beləliklə, 20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində qərb dilçiləri tərəfindən nəşr olunmuş bir sıra qrammatika kitablarının araşdırılmasından aldığımız nəticəyə görə İngilis dilində a- prefiksli sözlərin bir hissəsi əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq zərflərin tərkibindən çıxarılır və sifət kateqoriyasına daxil edilir. Bununla da hesab etmək olardı ki, İngilis dilçiliyində a- prefiksli sözlərin linqvistik statusu artıq müəyyən olunmuşdur. Lakin İngilisdilli lüğətlər tərəfindən qeyd olunan sözlər qrupunun təyinatı vəziyyəti bir qədər mürəkkəbləşdirir. “Longman Dictionary of Contemporary English” [42] və “The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles” [41] lüğətlərində üzərində araşdırma apardığımız a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin müqayisəli təhlilindən aldığımız nəticə bizə belə düşünməyə əsas verir ki, bəzi a- prefiksli sözlərin distribusiyasında bir qədər qarışıqlıq hökm sürür. Həmin sözlərdən bəzilərinin qeyd olunan lüğətlərdə təyinatına diqqət yetirək.

Adrift, afire, aflame, afloat kimi sözlərin təyinatı hər iki lüğətdə eynidir, yəni bu sözlər həm sifət, həm də zərf kimi verilir. Lakin *agog, ajar, akin, alert, alight, alive*

kimi sözlər “Oxford” lüğətində həm sifət, həm də zərf kimi verilsə də “Longman” lüğətində onlar ancaq sifət kimi qeyd olunur.

Bu qrup sözlər ümumiyyətlə İngilis dilçiliyində sifət hesab olunur, fərq onların bəzisinin cümlədə zərf funksiyasında da çıxış edə bilib-bilməməsindədir. Belə ki, S.Qrinbaum (və digərləri) *alert, alive, afloat, afire, adrift, ajar* kimi sözləri yalnız sifət hesab edir. Lakin qeyd etdiyimiz İngilisdilli lüğətlərdə həmin sözlər sifət və zərf kimi verilir və bu məsələ xatırlatdığımız kimi həmin sözlərin təyinatında hələ fərqli fikirlərin mövcudluğunu isbat edir.

Artıq bizə məlumdur ki, a- prefiksi ilə başlayan sözlər Rus dilçiliyində də çox uzun illər diqqət mərkəzində olmuşdur, bu məsələnin Rus dilçiləri tərəfindən tədqiqat obyektinə çevrilməsinə isə məşhur Rus dilçisi B.A.İlyiş səbəb olmuşdur. O, 1948-ci ildə nəşr etdirdiyi “Современный Английский Язык” əsərində İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözləri “words of the category of state” adlandıraraq onların ayrıca nitq hissəsi olması ideyasını irəli sürmüşdür [28,s.145-148]. Əslində B.A.İlyiş bu fikrə Rus dili materialı əsasında gəlmişdi. Belə ki, ilk dəfə görkəmli Rus alimi L.V.Şerba [17], sonra isə V.V.Vinoqradov Rus dilində hal-vəziyyət bildirən bir qrup sözün formasını dəyişməməsi, əsasən bağlayıcı feillə işlənməsi, feil və isimlərlə əlaqələnmə bilməməsi kimi xüsusiyyətlərini əsas götürərək onları “слова категории состояния” (hal-vəziyyət bildirən sözlər) adlandırmışlar [10]. Məsələn, тепло, одиноко, радостно, жаль, лень və s.

Burada bir məsələni vurğulamağı lazım bilirik. Hal-vəziyyət bildirən sözləri ayrıca nitq hissəsi kimi nəzərdən keçirən Rus dilçilərindən bəziləri buraya a- prefiksli sözlərdən başqa bir sıra digər sözləri də əlavə edirlər. Məsələn, L.O.Pipast tərəfindən hal-vəziyyət bildirən sözlər qrupuna diqqət yetirək:

1. Qədim İngilis dilindəki sözlü birləşmələrdən əmələ gələn sözlər, məsələn, asleep, afire və s.

2. Formasına görə birinci qrup sözlərlə oxşar olan, lakin mənşəyinə görə onlardan fərqlənən sözlər, məsələn, afraid, awake və s.

3. Genetik cəhətdən sifət və zərflərə uyğun gələn, lakin faktiki olaraq onlarla əlaqəsini kəsmiş və beləliklə də funksiyasını dəyişmiş sözlər, məsələn, *ill, glad,*

sorry, well, poorly və s [16, s.15].

Digər dilçi B.M.Leykina, L.O.Pipast tərəfindən qeyd olunmuş üçüncü qrupu hal-vəziyyət bildirən sözlər kateqoriyasına daxil etmir. O, hesab edir ki, ill, glad, sorry kimi sözlər əsasən predikativ funksiyasında çıxış etməsinə və təyin funksiyasında onlara çox az rast gəlinməsinə baxmayaraq sifətlərə aid edilməlidir. Bu sözlər müasir İngilis dilində müstəqil şəkildə funksiya göstərmir, yeni söz birləşmələrinin yaranmasında iştirak etmir, əksinə, onlara dildə artıq mövcud olan mürəkkəb vahidlərin tərkibində rast gəlinir [15, s.224].

B.M.Leykina öz araşdırmaları nəticəsində belə qərara gəlir ki, əslində in, on, up, down, over, out kimi sözlər hal-vəziyyət bildirən sözlər qrupuna daxildir.

B.A.İlyiş isə, artıq qeyd etdiyimiz kimi, yalnız a- prefiksli sözləri ayrı nitq hissəsində qruplaşdırır və bu zaman onlara xas olan əlamətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

1. Məna. Bu sözlər şəxs və yaxud əşyanın keçici vəziyyətini ifadə edir.
2. Forma. Bu sözlər öz formasını dəyişmişdir.
3. Funksiya. Hal-vəziyyət bildirən sözlər çox zaman bağlayıcı feildən sonra gəlir (was asleep, fell asleep). Nadir hallarda isimdən sonra işlənir (man alive). Bəzən bu qrup sözlər zərflə təyin oluna bilər. Cümlədə belə sözlər çox zaman “predicative”, ya da “objective predicative” rolunda çıxış edir, təyin rolunda isə demək olar ki, həmişə təyin etdiyi isimdən sonra gəlir [28, s.30-31].

B.A.İlyiş hal-vəziyyət bildirən sözlərin ayrı nitq hissəsi olması ideyasına Rus dili materialı əsasında gəlsə də, Rus və İngilis dillərində həmin sözlərin analogiyasının uyğunsuz olduğunu etiraf edir. Belə ki, Rus dilində hal-vəziyyət bildirən sözlər heç zaman İngilis dilinə eyni növ sözlərlə tərcümə olunmur. Bu fikrini dilçi bir neçə misalla belə izah edir: *мне его жаль-I pity him*, yaxud *I feel some pity for him*; *жаль усов-I feel sorry for my moustache*; *ему лень было вставать-he fell too lazy to get up*; *здесь тепло-it is warm here*; *ему холодно-he is cold*, yaxud *he feels cold* və s. Digər tərəfdən İngilis dilində *he is asleep*, *the ship is afloat*, *the house was ablaze* kimi cümlələr Rus dilinə müvafiq olaraq *он спит*, *судно в плавании* və *дом в огне* kimi tərcümə olunur. Buradan da

göründüyü kimi, Rus və İngilis dillərində hal-vəziyyət bildirən sözlər heç də bir-birinə yaxın deyil [28, s.76].

B.A.İlyişin təsnifatı İngilis dilində nitq hissələri sistemində yeni bir nitq hissəsinin əlavə olunmasını şərtləndirirdi və belə bir təsnifatın sonralar bir sıra tərəfdarları olsa da hal-vəziyyət bildirən sözlərin ayrıca nitq hissəsi kimi qeyd olunmasının əleyhinə çıxan germanistlər də oldu. Biz bu yarımfəsildə əsasən a-prefiksli sözləri ayrıca nitq hissəsi kimi nəzərdən keçirən linqvistlərin təsnifatı ilə tanış olacağıq.

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya İngilis dilində a-prefiksli sözlər qrupuna müstəqil nitq hissəsi kimi baxaraq onu “adlink” adlandırırlar (bu adı müəlliflər adverb sözünə oxşar olaraq və həmin sözlərin başlıca olaraq bağlayıcı feillə əlaqəsinə əsaslanaraq meydana gətirmişlər). Müəlliflər bu təsnifatı aşağıdakı kriteriyalar üzrə sübut etməyə çalışmışlar:

1. Leksik-qrammatik mənası-hal-vəziyyət. *He is asleep= He is in a state of sleep.*

2. Məhsuldar prefiks a-: *swim-aswim, shiver-ashiver* və s.

3. Əksər hallarda yalnız bağlayıcı feillə birləşmə xüsusiyyəti: *to be alive, to fall asleep, being adrift* və s.

4. Başlıca sintaktik funksiyası-predikativ tamamlayıcı (predicative complement) [30, s.200].

B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya qeyd olunan xüsusiyyətləri əsas götürərək a-prefiksli sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab edirlər və bu sözləri sifətlərin tərkibində nəzərdən keçirən müəlliflərin əleyhinə çıxaraq sübut etməyə çalışırlar ki, “adlink” və sifətlərin arasında bir sıra fərqlər vardır. Bunun üçün onlar iki nitq hissəsi arasında müqayisə aparırlar.

1. Adlink və sifətlərin leksik-qrammatik mənası bir-birindən fərqlənir. Sifət keyfiyyəti, “adlink” isə vəziyyəti ifadə edir. Leksik cəhətdən keyfiyyət, vəziyyət, hərəkət və s. kimi mənalar müxtəlif nitq hissələrinə məxsus olan sözlərlə ifadə edilə bilər. Məsələn, “yatma” vəziyyəti *to sleep* feili, *sleep* ismi, *sleepy* sifəti və *asleep* “adlink”i ilə ifadə oluna bilər. Lakin bu sözləri leksik-qrammatik mənalarına baxsaq

görürük ki, eyni mənani feil hərəkət kimi, isim substansiya kimi, sifət keyfiyyət kimi, adlink vəziyyət kimi ifadə edir.

2. Sifət və “adlink”lər sözdüzəldici şəkilçilərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. “Adlink”lər yalnız a- prefiksi vasitəsilə düzəlsə, sifətlərin sözdüzəldici şəkilçiləri – ful, -less, -ive, -ous, un-, pre- və digərləridir.

3. Sifətlər dərəcə kateqoriyasına malik olduğu halda “adlink”lərin heç bir qrammatik kateqoriyası yoxdur. Sleepy-sleepier-(the) sleepest və asleep. B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya B.A.İlyişin hal-vəziyyət bildirən sözlərin zaman kateqoriyasına malik olması ideyasına qarşı çıxırlar. Onlar düşünürlər ki, zaman kateqoriyası bağlayıcı feillə ifadə edilir.

4. Sifət və “adlink”lər öz birləşmə qabiliyyətinə görə çox fərqlənirlər. Sifətlər üçün sağ tərəfdən isimlə birləşmə xas olsa da, bu xüsusiyyət “adlink”lər üçün yaddır. Belə birləşmə qabiliyyətinə malik olmaması “adlink”lərin tarixi inkişaf nəticəsində sözlü birləşmələrdən əmələ gəlməsindən qaynaqlanır. “Adlink” çox hallarda predikativ ilə sol tərəfdən əlaqələnir. Bəzən sol tərəfdən isimlə və zərflə də əlaqələne bilər.

5. Sifət və “adlink”in sintaktik funksiyaları üst-üstə düşmür, sifətlər cümlədə çox zaman təyin, “adlink” isə predikativ tamamlayıcı rolunda çıxış edir.

Bütün bu fərqləri nəzərə alaraq B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya hal-vəziyyət bildirən sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab edirlər.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik də hal-vəziyyət bildirən sözləri müstəqil nitq hissəsi hesab edərək bu sözlərin mənası, morfoloji strukturu, sintaktik funksiyası kimi məsələlərin üzərində xüsusi dayanırlar. Onlar dildə stabil işlənən və daimi olaraq işlənməyən hal-vəziyyət sözlərini semantik cəhətdən təhlil edərək bu sözləri ifadə etdiyi mənalar üzrə qruplaşdırır. Belə ki, dildə stabil olaraq işlənən hal-vəziyyət sözləri:

- a. insanın psixi vəziyyətini (*afraid, aghast, ashamed, aware, agape, agog*);
- b. insanın fiziki vəziyyətini (*alive, awake, asleep, athirst*);
- c. hərəkətin, fəaliyyətin vəziyyətini (*aloof, astir, ahead, afloat, adrift*);
- d. əşyanın fiziki vəziyyətini (*afire, aflame, alight, aglow, ablaze*);

e. əşyanın fəzada yerləşmə vəziyyətini (*askew, asquint, awry, aslope, ajar*) ifadə edə bilər.

Müəlliflər tərəfindən dildə stabil olaraq işlənməyən hal-vəziyyət sözləri mənaca iki qrupa bölünür:

1) stabil hal-vəziyyət sözlərinə sinonim olan sözlər;

2) stabil hal-vəziyyət sözlərinin ifadə edə bilmədikləri mənaları ifadə edən sözlər.

Bu sözlərdən bəziləri daimi olaraq dildə işlənmə keyfiyyəti əldə edə bilər. Məsələn, *atwist, ashudder, athrill, agleam, awhirl, aquiver, atingle, atremble* kimi sözlərə ayrı-ayrı yazıçıların əsərlərində rast gəlinir.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik bu əsas nitq hissəsinin formalaşmasının İngilis dilinin orta inkişaf dövründə başlanaraq müasir dövrdə də davam etdiyini və bu sözlərin “on+isim” analitik konstruksiyasının sintezindən yarandığını qeyd edirlər. Belə ki, cümlədə predikativ rolunda çıxış edən “on+isim” birləşməsi *on* sözünün fonetik dəyişikliklərə uğrayaraq “a” ya çevrilməsi nəticəsində bir sözdə birləşir. Zaman keçdikcə “a” mənasını dəyişərək prefiksə çevrilir və beləliklə, söz yaradıcılığında məhsuldar element kimi çıxış edir [12, s.171].

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik morfoloji strukturuna görə hal-vəziyyət bildirən sözləri iki yarımqrupa bölürlər: kök və şəkilçiyə bölünən və bölünməyən sözlər.

1. Kök və şəkilçiyə bölünən sözlər a- prefiksi və isim, feil, yaxud da sifətdən ibarət olur. Bu qrupa daxil olan sözlər produktivdir və çoxluq təşkil edir, məsələn, *afire, aquake, aglow, awry* və s. Kök və şəkilçiyə bölünən a- prefiksli sözlər arasında elələri vardır ki, onlar tarixən bir qədər fərqli üsulla formalaşmışlar. Buraya *athirst, astray, alone, alight, aswoon* kimi sözlər daxildir.

2. Bu qrupa tərkib hissələrinə ayrılmayan və birinci qrup sözlərlə “a” elementinə görə oxşarlıq təşkil edən sözlər daxildir. Hal-hazırda həmin element prefiks hesab edilə bilməz, çünki o, sözdən ayrıldıqda sözün kökü heç bir leksik mənanı ifadə etmir, məsələn, *afraid, aghast, agog, aware, aloof* və s.

V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik hal-vəziyyət bildirən sözlərin üç sintaktik

funksiyasından bəhs edirlər: predikativ, predikativ tamamlıq və təyin. Onlar hesab edirlər ki, bu nitq hissəsi öz inkişafı dövründə göstərilən sintaktik funksiyalarda işlənməklə cümlənin digər üzvləri ilə əlaqə qurmağa başlamışlar. İlk öncə bu sözlərin vəziyyətin mənbəyini göstərən sözlü birləşmələrlə, sonra isə zərflərlə əlaqəsi yaranmışdır [12, s.175].

Biz bu yarımfəsildə a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözləri müstəqil nitq hissəsi hesab edən müəlliflərdən bir neçəsinin lingvistik fikirlərini əhatə etməyə çalışdıq. Rus dilçiliyində hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində tutduğu mövqe barədə uzun müddət əks fikirlər hökm sürmüşdür. Bu sözlər qrupunun ayrıca nitq hissəsi olduğunu iddia edən müəlliflərlə yanaşı həmin sözləri sifətlərin tərkibində nəzərdən keçirən L.S.Barxudarov, M.Y.Blox və s. kimi müəlliflər də olmuşdur.

Məsələ barədə fikir ayrılıqları hal-hazırda da hökm sürməkdədir. Son dövrlər çap olunmuş məqalələr, yaxud dissertasiya işləri ilə tanış olaraq asanlıqla bu fikrə gəlmək olar. Məsələn, A.D.Melnik “Проблема СловоКатегории Состояния в Современной Лингвистической Литературе” məqaləsində hal-vəziyyət bildirən sözlərin lingvistik statusu üzərində araşdırma apararaq bu nəticəyə gəlir ki, bu sözlər qrupu ayrıca nitq hissəsi hesab olunmalıdır. Bu fikrini o, həmin sözlərin özünəməxsus sözdüzəldici şəkilçisinin olması, mənası və cümlədəki funksiyası ilə əlaqələndirir. Müəllif hal-vəziyyət bildirən sözlərin (bir neçəsi istisna olmaqla) əksəriyyət sifətlərdən fərqli olaraq –ly və -ness şəkilçisi qəbul edə və dərəcə bildirən more zərfindən sonra gələ bilmədiklərini də əsas götürür. Cümlədəki funksiyalarına gəldikdə isə A.D.Melnik bildirir ki, sifətlər və hal-vəziyyət bildirən sözlər sintaktik funksiya baxımından fərqləndirilməlidir, belə ki, hər iki nitq hissəsinin cümlədəki funksiyaları eyni olsa da, onları fərqləndirən cəhət cümlədə daşdıqları əsas və ikinci dərəcəli funksiyalardır. Sifətlərin cümlədə əsas sintaktik funksiyası prepozitiv təyin olduğu halda bu, hal-vəziyyət bildirən sözlər üçün xarakterik deyil [57].

E.V.Kotrakova isə “Статус Слов Категории Состояния в Системе Частей Речи Английского Языка” məqaləsində əks mövqe tutaraq bildirir ki, dərəcə

kateqoriyasına malik olmaq, həmçinin –ly və -ness şəkilçiləri qəbul etmək kimi xüsusiyyətlər sifətləri hal-vəziyyət bildirən sözlərdən ayırmağa əsas vermir, çünki heç də bütün sifətlər deyilən xüsusiyyətlərə malik deyil (deyilən xüsusiyyətlərə yalnız keyfiyyət bildirən sifətlərin tərkibində rast gəlinir). Tədqiqatçı hesab edir ki, morfoloji əlamət kimi a- prefiksində malik olmaq heç bir söz qrupunu ayrı nitq hissəsi hesab etməyə əsas vermir [56].

Azərbaycan dilçiliyində mövzu ilə ən geniş və əhatəli şəkildə dilçi alim O.Musayev məşğul olmuşdur. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, dilçinin 1979-2007-ci illər arasında çap olunmuş qrammatika kitablarında hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər əsas nitq hissəsi hesab edilir. Həmin kitablarda bu nitq hissəsi “vəziyyət bildirən sözlər” adlandırılır və onların ifadə etdiyi məna, morfoloji forma və sintaktik xüsusiyyətlərindən söz açılır. Lakin 2007-ci ildə və sonralar nəşr edilmiş qrammatika kitablarında müəllifin bu sözlərə linqvistik baxışı dəyişir və onlar sifətlərin məna qruplarından biri kimi verilir.

Azərbaycan dilçilərindən O.Musayevlə yanaşı A.Hüseynov, C.Quliyev, N.Nəbiyeva da adı çəkilən mövzu üzərində işləmişlər. N.Nəbiyeva 2002-ci ildə nəşr olunmuş məqaləsində İngilis dilindəki a- prefiksli sözləri sifətlərin məna qruplarından biri hesab edir (əsl sifətlər, nisbi sifətlər və vəziyyət bildirən sifətlər) [7, s.116-117]. A.Hüseynov “İngilis Dilinin Nəzəri Qrammatikası üzrə Mühazirələr Toplusu”nda eyni fikirlə razılaşıq. Hər iki müəllif a- prefiksli sözləri sifətlərdən ayıraraq ayrıca nitq hissəsi adlandırılması probleminin İngilis dilçiliyi üçün süni olaraq yaradıldığını bildirirlər [1, s.72].

C.Quliyev isə tamamilə əks mövqe tutaraq İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözləri ayrı bir nitq hissəsi hesab edir və ilk dəfə B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya tərəfindən işlədilmiş “adlink” termininin həmin nitq hissəsinə veriləcək ad kimi daha münasib olduğunu düşünür. O, “The adlinks and their properties in English” məqaləsində “adlink”lərin xüsusiyyətləri, məna qrupları, bu sözlərin tərkibindəki tematik qruplar, müxtəlif nitq hissələri ilə birləşməsi, sintaktik funksiyaları kimi məsələləri müzakirə edir[26, s.143-144].

Biz növbəti yarımfəsildə Azərbaycan germanistlərinin linqvistik baxışları

üzərində daha əhatəli dayanacağımız üçün bu qədər məlumat ilə kifayətlənirik.

Göründüyü kimi, İngilis dilində hal-vəziyyət ifadə edən a- prefiksli sözlərin linqvistik statusu uzun illər dünyanın bir sıra dilçiləri tərəfindən araşdırılmış, bir çox müzakirələrə səbəb olmuşdur. İngilis dilçiliyində bu araşdırmalar müəyyən nəticələrə və yekdil fikrə yaxınlaşsa da Rus və Azərbaycan dilçiliyində məsələ tamamilə həll olunmamış qalır.

2.2. Müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildiren sözlərin linqvistik statusu

İngilis dilində hal-vəziyyət bildiren sözlər Rus dilçiləri tərəfindən xüsusi tədqiqat obyektinə çevrildiyi dövrdən bu günə kimi Azərbaycan və Rus dilçiliyində məsələyə birtərəfli yanaşma mövcud olmuşdur. Yəni, problemə yalnız Rus dilçilərinin yanaşdığı mövqedən baxılmışdır. Bu özünü həm Rus, həm də Azərbaycan dilçiliyində açıq şəkildə göstərməkdədir. Təkcə “Современный Английский Язык” kitabının müəllifləri V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofikin bu fikrini qeyd etmək yetərlidir ki, nitq hissələri sistemi tarixi kateqoriyadır və zaman keçdikcə dilə yeni nitq hissələri əlavə oluna bilər. Onlar fikirlərini sübut etmək üçün İngilis dilinə sonrakı tarixi dövr ərzində əlavə olunan dörd nitq hissəsindən söz açırlar ki, bu nitq hissələrindən biri də hal-vəziyyət bildiren sözlərdir [12].

Lakin müəlliflər həmin nitq hissəsinin İngilis dilinə yalnız Rus dilçiləri tərəfindən əlavə olunduğunu qeyd etməyi unudurlar, çünki İngilis dilinin qrammatikası üzrə qərb ölkələrində aparılmış heç bir tədqiqat işində belə bir nitq hissəsinin adı çəkilmir. Müəyyən tarixi dövr ərzində bu sözlər qrupunun linqvistik statusu qərb və Amerika dilçiləri arasında müəyyən fikir ayrılığına səbəb olsa da, bu fikir ayrılıqları hal-vəziyyət bildiren sözlərin fərqli nitq hissələrinin tərkibinə daxil edilməsinə görə mövcud olmuşdur.

Azərbaycan dilçiləri tərəfindən nəşr edilmiş kitabları, məqalələri nəzərdən keçirərkən biz Rus dilçilərinin linqvistik təsirini duya bilirik. Məsələn, İngilis dilində a- prefiksli sözlər sahəsində tədqiqat işi aparmış dilçimiz O.Musayev ilk öncə hal-vəziyyət bildiren sözləri “adlink”, sonralar isə “statives” adlandırır. Bu təsiri biz təkcə

həmin sözlər qrupuna verilən adda yox, həmçinin onların xüsusiyyətlərinin sadalanmasında da görürük.

Azərbaycan germanistlərindən C.Quliyev a- prefiksli sözləri “adlink” adlandırır və ayrıca nitq hissəsi kimi qeyd etdiyi bu sözlərin xüsusiyyətlərini xarakterizə edərkən B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskayanın təsnifatına əsaslanır [26].

Hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər haqqında məqalə ilə çıxış edən N.Nəbiyeva isə bu sözləri müstəqil nitq hissəsi kimi verməyə də sifətlərin məna qruplarından biri hesab edir və xüsusilə vurğulamaq istədik ki, bu qrupa yalnız a- prefiksli sözləri daxil edir [7].

Biz yuxarıda qeyd olunan təsnifatları diqqətlə nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, dilçilərimizin fikirləri əsasən ya Rus dilçilərinin fikirləri ilə üst-üstə düşmüş, ya da onlarla əkslik təşkil etmişdir. Hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusu barədə İngilis dilçiliyində mövcud olan fikirlər isə əsasən üzə çıxarılmamışdır.

Əslində isə Avropa və Amerika dilçiliyində hal-vəziyyət bildirən sözlər bir sıra müəlliflər tərəfindən xüsusi olaraq araşdırılmışdır. Qərb ölkələrində çap olunmuş müxtəlif qrammatika kitablarında, elmi-tədqiqat işlərində və yaxud da məqalələrdə həmin sözlərin etimologiyası, sintaktik funksiyası və digər məsələlər öz əksini tapmışdır. Biz onlardan bir qismi ilə birinci fəsilə tanış olduq.

Bu yarım fəsilə biz hal-vəziyyət bildirən sözlərlə bağlı iki mühüm sualı qarşıya qoyaraq cavablandırmağa çalışacağıq: a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yeri və hal-vəziyyət kateqoriyasına daxil olan sözlər.

Hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlərin nitq hissələri sistemində yerini müəyyən etməyə çalışarkən biz qərb, Rus və Azərbaycan alimlərinin linqvistik baxışlarını, bu sözlər qrupuna xas olan xüsusiyyətlər barədə onların fikirlərini müqayisə etməyə, bənzətməyə, bəzən də qarşı-qarşıya qoymağa çalışacağıq. Bu zaman tədqiqatdan əldə etdiyimiz nəticələri və müxtəlif bədii ədəbiyyatlardan topladığımız nümunələri də qeyd edəcəyik.

1. V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik a- prefiksli sözlərin əsasən “on” sözönlü

birləşmələrin sintezi nəticəsində meydana gəldiyini yazırlar [12, s.171].

Əslində müasir İngilis dilində formasına görə oxşar olan a- prefiksli sözlər müxtəlif mənbələrdən qaynaqlanır: “*in, on*” sözlü birləşmələr (*afloat, alive, aloof, asleep, alert*), feili sifətlər (*afraid, aghast, ashamed, awake*), qədim İngilis dilində mövcud olan “*ge*” prefiksinin dəyişməsi (*alike, aware*). *Alone* sözünün isə “*all+one*” birləşməsindən yarandığı hesab olunur [19, s.81].

Digər bir mənbədə *awake* sözünün “*on*” prefiksinin, *aghast, ashamed* sözlərinin a(r)- prefiksinin, *aware* sözünün *ze-* prefiksinin dəyişməsi nəticəsində, *akin* sözünün “*of*” sözlü birləşmədən yarandığı bildirilir. Bəzi a- prefiksli sözlərin isə latın və fransız dillərindən həmin prefiksle birgə daxil olduğu hesab edilir (*afraid, agog, alert, averse*) [38, s.1-2].

2. Rus və azərbaycan dilçiliyində a- prefiksli sözləri müstəqil nitq hissəsi kimi təsnif edən müəlliflər (B.A.İlyiş, B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya, C.Quliyev və başqaları) həmin sözlərin sifətlərdən fərqli olaraq “vəziyyət” mənasını ifadə etdiyini vurğulayırlar.

Həmin dilçilərin fikrinə qarşı çıxan L.S.Barxudarov və M.Y.Blox hesab edirlər ki, “vəziyyət” bildirmə sifətlərə xas olan daha geniş “keyfiyyət” mənasının tərkibinə daxil edilməlidir, çünki “vəziyyət” şəxsə və yaxud predmetə xas olan keçici xüsusiyyətdən başqa bir şey deyildir.

Bəzi İngilis dilçiləri də sifətləri xarakterizə edərkən onların keyfiyyət və yaxud vəziyyət mənasını ifadə etdiyini yazırlar. Məsələn, C.Lakof yazır: “Sifətlər keyfiyyət, yaxud vəziyyəti ifadə edir. Bu, ümumilikdə sifətlərə xas olan xüsusiyyətdir. “Vəziyyət” mənasını ifadə etməyən sifətlər dildə istisnaqlıq təşkil edir” [31, s.10]. Yaxud S.Qrinbaum və digər müəlliflərin xarakterizasiyasına nəzər salaq: “Sifətlər əsasən vəziyyəti ifadə edir...” [37, s.434].

Buradan aydın olur ki, İngilis dilçiliyində də bəzi Rus dilçilərinin haqlı olaraq hesab etdiyi kimi “vəziyyət” mənasını ifadə etmə sifətlər üçün xarakterik hesab olunur və bu mənanı ifadə edən sözlər sifət kateqoriyasından ayrılmamalıdır.

Vəziyyət kateqoriyasına daxil olan sözlərin mənası ilə bağlı dilçilərin görüşləri bununla bitmir. Belə ki, bir sıra müəlliflərin hesab etdiyi kimi, İngilis dilində vəziyyət

kateqoriyasına təkcə a- prefiksli sözlər deyil, eyni mənanı ifadə edən digər sifətlər də aiddir. M.Y.Blox a- prefiksli sözlərin mənasının prepozitiv sifətlərlə eyni cür ifadə edilə bildiyini misallarla göstərir:

The *living* predecessor—the predecessor *alive*; *eager* curiosity—curiosity *agog*; the *burning* house—the house *afire*; a *floating* raft—a raft *afloat*; a *half-open* door—a door *ajar*; *slanting* ropes—ropes *aslant*; a *vigilant* man—a man *awake*; *similar* cases—cases *alike*; an *excited* crowd—a crowd *astir* [19, s.209].

Qeyd etmək lazımdır ki, S.Qrinbaum (və digər müəlliflər) da bir sıra hallarda a-prefiksli sözlərin mənasının prepozitiv sifətlərlə ifadə edildiyi qənaətinə gəlirlər:

Their ambitions are *alike*. They have *similar* ambitions.

The soldier was *alone*, patrolling. A *lone/solitary* soldier

The animals are *alive*. They are *live/living* animals.

The woman is *afraid*. A *frightened* woman

The children were *asleep*. The *sleeping* children

She was not *aware* of the consequences. A *conscious/deliberate* action [37, s.409].

Bundan əlavə, M.Y.Blox hal-vəziyyət bildirən sözlərlə analogiyası olmayan bir sıra sifət və feili sifətlərin eyni mənanı bildirməsinə dair misallar gətirir: *despondent*, *happy*, *joyful*, *sound*, *refreshed*, *hungry*, *functioning*, *employed* və s. [19, s.209]. Eyni fikrə İ.P.İvanova, V.V.Burlakova və Q.Q.Роçетсов tərəfindən nəşr edilmiş “Теоретическая Грамматика Современного Английского Языка” kitabında da rast gəlmək mümkündür. N.Nəbiyeva isə müvəqqəti vəziyyət ifadə etmənin a-prefiksli sözlərin özünəməxsus xüsusiyyəti kimi qeyd olunmasına qarşı çıxaraq bildirir ki, eyni məna təkcə a- prefiksli sözlərlə deyil, adi sifətlərlə (*happy*, *unhappy*, *mad*, *miserable*, *sad*, *glad* və s.), hətta bir sıra feillərlə (*to sleep*, *to suffer*, *to lie* və s.) də ifadə oluna bilər [7, s.115].

N.Nəbiyeva tərəfindən ifadə olunmuş bu fikirlə tamamilə razılaşıırıq, çünki İngilis dilində həqiqətən də “vəziyyət bildirən feillər” adlı semantik qrup mövcuddur. C.Lakof “stative adjectives and verbs in English” məqaləsində həmin feilləri geniş şəkildə araşdırır və bu nəticəyə gəlir ki, vəziyyət bildirən feillərə *to doubt*, *to know*, *to hear*, *to see*, *to know*, *to consider* və digərləri daxildir [31]. Bu

iki linqvistik fikir arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, N.Nəbiyeva “vəziyyət bildirən feillər”i tamamilə semantik, C.Lakof isə sintaktik funksiya əsasında müəyyən edir.

Biz “vəziyyət bildirən feillər” bölgüsünə İ.P.Krılova və E.M.Qordonun təsnifatında da rast gəlirik. Müəlliflər feilləri davamedici zamanla əlaqəsinə görə “stative” (davamedici zamanı qəbul etməyən) və “dynamic” (davamedici zamanı qəbul edən) adlanan iki qrupa bölürlər. Onlar eyni zamanda qeyd edirlər ki, bu bölgü İngilis dilində fundamentaldır və yalnız davamedici zamanı qəbul edib-etməməsi ilə məhdudlaşmır.

İ.P.Krılova və E.M.Qordon İngilis dilində əksər feillərin dinamik olduğunu (C.Lakof tərəfindən belə feillər “non-stative” adlandırılır) və hətta vəziyyət bildirən sözlərin bəzən dinamik işlənməsinə rast gəldiyini vurğulayırlar [24, s.10].

Müəlliflər tərəfindən İngilis dili üçün xarakterik olan hal-vəziyyət feilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- a) Hissetmə bildirən feillər: to hear, to notice, to see;
- b) Hiss-həyəcan bildirən feillər: to adore, to care for, to detest, to dislike, to hate, to like, to love, to respect;
- c) Arzu bildirən feillər: to desire, to want, to wish;
- d) əqli prosesləri bildirən feillər: to admire (=to be of high opinion), to appreciate, to assume, to believe, to consider, to regard, to doubt, to expect, to suppose, to feel, to imagine, to know, to mind, to perceive, to presume, to recall, to recognize, to recollect, to remember, to think, to trust, to understand;
- e) əlaqə bildirən feillər: to apply, to be, to belong, to concern, to consist, to contain, to depend, to deserve, to differ, to equal, to fit, to have, to hold, to include, to involve, to lack, to matter, to need, to owe, to own, to possess, to remain, to require, to resemble, to result, to signify, to suffice;
- f) bir sıra digər feillər: to agree, to allow, to appear, to astonish, to claim, to consent, to displease, to envy, to fail to do, to feel, to find, to forbid, to forgive, to intend, to interest, to keep doing, to manage to do, to mean, to object, to please, to prefer, to prevent, to puzzle, to realize, to refuse, to remind və s.

İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin müstəqil nitq hissəsi kimi ayrılmasında göstəricilərdən biri də həmin sözlərin a- prefiksində malik olmasıdır (B.A.İlyiş, V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik, V.L.Kauşanskaya, R.L.Kovner C.Quliyev). Hətta B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya tərəfindən bu xüsusiyyət ayrıca nitq hissəsi kimi “adlink”lərin müəyyən edilməsində beş əsas kriteriyadan biri kimi götürülür.

Azərbaycan dilçisi N.Nəbiyeva bu məsələyə də münasibətini bildirərək yazır: “a- prefiksində yalnız “statives” adlanan “nitq hissəsi” tərkibində deyil, həm də digər nitq hissələri tərkibində rast gəlmək olar” [7, s.115].

Biz də bu qənaətə gəlirik ki, bu sözlər İngilis dilinin tarixi inkişafı prosesində müxtəlif sözlü birləşmələrdən əmələ gəlmişdir və heç də yalnız sifətlərin tərkibində mövcud deyildir. Məsələn, *arise, amass, awake, await* (feil), *across, along, alongside, amidst, around, atop* (sözünü). Hətta zərflərin tərkibində onlar çoxluq təşkil edir (*anew, abroad, aloft, abreast, adance, ahead, adown, alate, aloud, aright, aside* və s.).

Hal-vəziyyət bildirən sözlərin morfoloji forması ilə bağlı bəzi dilçilər tərəfindən bir fikir də səsləndirilir. Bu fikir a- prefiksli sözlərin *-ly* və *-ness* şəkilçilərini qəbul etməməsi ilə də sifətlərdən fərqlənməsindən ibarətdir [57]. Lakin məlumdur ki, İngilis dilində heç də bütün sifətlər qeyd olunan şəkilçiləri qəbul etmir. Məsələn, R.Hudlston və C.Pullum təkcə *-ly* şəkilçisini qəbul etməyən sifətlərin geniş siyahısını hazırlamışlar. Biz onlardan bir hissəsini olduğu kimi tədqiqat işimizdə veririk [27, s.566].

afraid	aghast	alive	asleep
inferior	junior	major	minor
friendly	leisurely	lonely	poorly
hurt	improved	surrounded	unexplained
American	British	Chinese	European
blue	brown	range	purple
big	content	drunk	fake
foreign	good	key	little

male	modern	nuclear	old
small	sorry	tall	urban

Göründüyü kimi, *-ly* şəkilçisini qəbul etməmək *a-* prefiksli sözlərin özünəməxsus xüsusiyyəti deyildir. Bu qrupa latın dilindən alınma suffiks *-or* ilə bitən, feili sifətdən düzələn, yer adlarından düzələn, rəngləri bildirən sifətlər də daxildir. Təbii ki, müəyyən istisnalar nəzərə alınmalıdır, məsələn, *blackly, redly, tiredly, determinedly* və s.

3. İngilis dilində *a-* prefiksli sözləri ayrıca nitq hissəsi kimi nəzərdən keçirən müəlliflər onların sifətlərdən fərqli birləşmə imkanlarından söz açırlar. B.S.Xaymoviç və B.İ.Roqovskaya “adlink” və sifətlərin digər sözlərlə birləşmə imkanları arasında fərqin çox olduğunu yazırlar. Onlar hesab edirlər ki, sifətlərə xas olan birləşmə modeli-sağ cinahdan isimlə birləşmə - “adlink”lərə yaddır. Bunun səbəbi isə “adlink”lərin tarixən sözönlü birləşmələrdən meydana gəlməsidir. Sifətlərdən mənfi birləşmə imkanı ilə seçilən “adlink”lər əsasən cümlədə bağlayıcı feillə, bəzən dərəcə bildirən zərflə, bağlayıcı ilə və sol cinahdan isimlə əlaqəyə girir [30, s.201-202].

C.Quliyev “adlink”lərin birləşmə imkanları haqqında yazarkən buraya “adlinks+one” strukturunu da (the aware one, the asleep) əlavə edir [26, s.146].

V.L.Kauşanskaya və R.L.Kovner *a-* prefiksli sözlərdən sonra sözönlü təsirli tamamlığın gəlməsini bu nitq hissəsinin özünəməxsus xüsusiyyəti kimi qeyd edir [14, s.74].

Rus dilçilərindən L.S.Barxudarov və M.Y.Blox bu fikrə də qarşı çıxaraq bildirirlər ki, qeyd olunan xüsusiyyətlər təkcə hal-vəziyyət bildirən sözlərə deyil, sifətlərə də xasdır. Biz hal-vəziyyət bildirən sözlərin bağlayıcı feillə əlaqəsi və postpozitiv funksiyada işlənməsi üzərində növbəti bənddə dayanacağımız üçün burada yalnız həmin sözlərin zərflə təyin oluna bilməsi və sözönlü təsirli tamamlıqla əlaqəyə girməsi haqqında dilçilikdə mövcud olan fikirləri və öz linqvistik baxışımızı qeyd edəcəyik.

İlk növbədə hal-vəziyyət bildirən sözlərin dərəcə zərfləri ilə işlənməsi haqqında demək istərdik ki, məlum olduğu kimi, heç də bütün sifətlər bu kateqoriyaya malik deyil. Rus və Azərbaycan dilçiliyində dərəcə kateqoriyasına

malik olan və olmayan sifətlər müvafiq olaraq əsli və nisbi adlanan semantik qruplara daxil olduğu halda [19, 4, 13 və s], bir sıra İngilis dilçiləri tərəfindən elə dərəcələr üzrə dəyişə bilən və dəyişə bilməyən sifətlər kimi qruplaşdırılır. Məsələn, R.Hudlston və C.Pullum İngilis dilində dərəcə kateqoriyasına malik olmayan sifətlərə aşağıdakıları nümunə gətirirlər:

Alphabetical, phonological, left, chief, marine, equine, syllabic, federal, obtainable, utter və s. [27, s.556].

Digər tərəfdən hal-vəziyyət bildirən sözlərin və sifətlərin dərəcə bildirən və digər zərflərlə təyin olunmasında böyük oxşarlıq vardır. Məsələn:

No truant was ever *more afraid* of returning to school. (O.Goldsmith)

I can think of *more interesting* subjects. (H.Melville)

He must be one of the *most alone* people there ever was. (T.Capote)

...she will accuse me of the vilest, *most horrible* things! (H.Melville)

Left so *fearfully alone*...(J.M.Barrie)

It's *fearfully hard* work, of course,... (M.Rinehart)

Mr.Darling was *frightfully ashamed* of himself...(J.M.Barrie)

...a period of time when the weather in Lech is *frightfully cold*. (J. Salcito)

I was forced to go into my cave, though *very much afraid* and *uneasy*, for fear it should fall on my head. (D.Defoe)

They're perfectly willing to let him do what they're *too afraid* to do themselves. (M.Rinehart)

We were far *too old* to settle an argument with a fist-fight... (J.Salcito)

Bəzi elmi ədəbiyyatlarda hal-vəziyyət bildirən sözlərin sözönlü təsirli tamamlıq qəbul etməsinin bu sözlərin özünəməxsus xüsusiyyəti kimi qeyd olunması isə bizcə, düzgün deyildir. Çünki geniş sayda sifətlər vardır ki, onlardan sonra sözönlü təsirli tamamlıq işlənir. S.Qrinbaum tərəfindən belə sifətlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır [37, s.433]:

afraid (that, of, about)   fond (of)

answerable (to)   happy (that, to, with, about)

averse (to, from)   loath (to)

the *aghast* assemblage in her wake (The Times).

He must be one of the most *alone* people there ever was (T.Capote).

Nümunələrdən göründüyü kimi, a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlər bir sıra hallarda prepozitiv təyin funksiyasında çıxış edir, lakin, postpozitiv təyin və predikativ funksiyalarına nisbətən bu funksiyaya daha az rast gəlinir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlər cümlədə postpozitiv təyin rolunda çıxış edə bilər:

There is a pirate *asleep* in the pampas just beneath us (J.M.Barrie).

You are the only person *alive* who takes any pleasure in putting me into one (G.B.Show).

Hence, in whale-ships and merchantmen *alike*, the mates have their quarters with the captain. (H.Melville)

If I know more of any man *alive* (W.Shakespeare).

There is an other which as I suppose is proper and peculiare to yow Englishe men *alone*. (T.More)

He almost whispered it, in the voice of a child *afraid* of the dark (M.Rinehart).

İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlərin postpozitiv təyin rolunda çıxış etməsini əsas gətirərək onları sifətlərdən fərqləndirən dilçilər, zənnimizcə, bir məqamı unutmuşlar. Belə ki, İngilis dilində bir qrup sifət vardır ki, onların cümlədəki funksiyaları məhdud çərçivədədir, bu sifətlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir [27, s.556]:

restaurants aplenty   flowers galore   the city proper

Attorney General Designate   the President elect   a Nobel laureate

D.Bolingerə görə müvəqqəti vəziyyət ifadə edən sifətlər adətən təyin etdiyi isimdən sonra gəlir, məsələn *money galore*. İsimdən sonra, yəni postpozitiv mövqedə gələn təyin isə qısaltılmış və yaxud inkişaf etməmiş təyin budaq cümləsidir. Məsələn, *a man asleep*– *a man who is asleep* təyin budaq cümləsinin qısaltılmış formasıdır [18, s.18]. Bizburada a- prefiksli sözün əslində predikativ funksiyasında işlənməsini görürük. Bolinger hesab edir ki, predikativ funksiyasında işlənən sifətlər təyin funksiyasında işlənən sifətlərdən fundamental şəkildə fərqlənir.

Müəllifə görə, İngilis dilində a- prefiksli sifətlərin cümlədə predikativ və postpozitiv təyin funksiyası ilə məhdudlaşması onların zərflərdən meydana gəlməsi və mənaca müvəqqəti vəziyyət ifadə etməsi ilə əlaqədardır (hər iki faktor əlaqəlidir): *a house afire, a man asleep, arms akimbo* və s. sifətlər isə, əksinə, ismi “xarakterizasiya” edir və daimi vəziyyəti, keyfiyyəti ifadə edir. Bu fərq *the man is ready/*the ready man* ifadələri ilə daha da aydınlaşır. Belə ki, isimdən əvvəl gələn sifət müvəqqəti vəziyyətdən daha geniş mənani ifadə etməlidir. *Where is the loose dog?* qeyri-qrammatik cümlədir, çünki burada müvəqqəti vəziyyət ifadə olunur. Yuxarıda deyilənləri əsas gətirərək Bolinger hesab edir ki, *the asleep people* birləşməsində insanlara xas olan daimi xüsusiyyət ifadə olunmadığından belə birləşmə səhv hesab olunur [18, s.12].

Hal-vəziyyət bildiren sözlərin cümlədə ən çox rast gəlinən sintaktik funksiyası predikativdir:

It is the nightly custom of every good mother after her children are *asleep* to rummage in their minds... (J.M.Barrie).

He withdrew it from his hat-band, where he always wore it *aslant* like a feather (H.Melville).

I was already *aware* that in the whaling business they paid no wages... (H.Melville)

No shots had been fired: we were *alive* (G.Greene).

To tell you the truth, I was a bit *ashamed* of Granger (G.Greene).

...since, with sorrow and heart's distress wearied, I fell *asleep* (J.Milton).

Əsasən predikativ funksiyasında çıxış etdiyinə görə də İngilis dilçiliyində bu sözlərə “never - attributive adjectives” [27], “predicative – only adjectives” [29, 40] kimi adlar verilir. Lakin bu adlar bir sıra istisnaları ehtiva etdiyindən nisbi xarakter daşıyır. Belə istisnaları R.Hudlston və C.Pullum bu cür izah edir: “A *child who was asleep* cümləsindəki “asleep” sözünü təyin funksiyasında işlətmək mümkün deyildir, çünki *an asleep child* ifadəsi qeyri-qrammatikdir. Lakin təyin olunma vasitəsi ilə genişləndirildikdə bu sözlərin prepozitiv təyin rolunda işlənməsi imkanları artır. Müqayisə edin: **their awake children* və *their still awake children*,

yaxud **she flashed me an aware glance* və *she flashed me an aware, amused glance*”.

Biz İngilis dilində sifətlərin və hal-vəziyyət bildiren a- prefiksli sözlərin sintaktik funksiyaları üzərində apardığımız tədqiqatdan bu nəticəyə gəlirik ki, sintaktik funksiya da sifətlərlə a- prefiksli sözləri ayırmaq üçün meyar kimi götürülə bilməz. Buna əsas kimi biz İngilis dilində sifətlərin sintaktik funksiyasına görə bölgüsünü göstərə bilərik. Belə ki, İngilis dilində sifətlər bu baxımdan üç qrupa bölünür: yalnız prepozitiv təyin, yalnız postpozitiv təyin və yalnız predikativ rolunda çıxış edən sifətlər [27, s.561]. Təbii ki, bu cür sifətlər hər üç sintaktik funksiyada işlənə bilən sifətlərdən fərqləndirilir (məsələn, *any intelligent person; anyone intelligent; anyone who is intelligent*).

Yuxarıda sifətlərin və hal-vəziyyət bildiren sözlərin iki funksiyası-yəni postpozitiv təyin və predikativ funksiyalarının üzərində dayandıq. Həmin funksiyaları tədqiq edərkən məlum oldu ki, qərb dilçiləri hal-vəziyyət bildiren sözləri sifətlərdən ayırmırlar. Çünki yalnız predikativ funksiyasında çıxış edən sifətlər (*predicative-only adjectives* və yaxud *never-attributive adjectives*) adı altında onlar a- prefiksli sözləri nəzərdə tuturlar. Qeyd etmək istərdik ki, biz bütün sifətləri deyil, yalnız tədqiqatımızın məqsədinə uyğun olan sifətlərin tədqiqi ilə məşğul olmuşuq.

Son olaraq cümlədə yalnız prepozitiv təyin rolunda çıxış edən sifətlər və onların özünəməxsus xüsusiyyətlərini xatırlatmaq istərdik.

İngilis dilində sintaktik funksiyasına əsasən “postpositive-only adjectives” və “predicative-only adjectives” ilə yanaşı “attributive-only” adjectives də fərqləndirilir. Prepozitiv təyin funksiyası ilə məhdudlaşan bu cür sifətlərə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar [27, s.563]:

damn	drunken	latter	only	own
frigging	future	mock	self-same	self-styled
marine	mere	self-confessed	veritable	very
principal	putative	utter	eventual	former
sole	umpteenth	lone	maiden	main

Qeyd olunan sifətlərin predikativ, yaxud postpozitiv təyin funksiyasında işlənməsi İngilis dilinin qrammatik qaydalarına uyğun gəlmir (*former, latter* və *own* sifətləri ilə bağlı bəzi istisnalar mövcuddur, məsələn, *I prefer my own*). Belə ki, *that damn voice* və *a drunken sailor* ifadələri qrammatik qaydalara uyğun gəldiyi halda, *that noise is damn* və *a sailor who was drunken* qeyri-qrammatikdir. Yalnız prepozitiv təyin funksiyası ilə məhdudlaşan sifətlərin içərisində cerund-feili sifət və keçmiş zaman feili sifət əsasında formalaşan mürəkkəb sifətlər də vardır. Müqayisə edək: *a fund-raising dinner* və yaxud *a Sidney-based engineering company* ifadələri düzgün olduğu halda, *the dinner was fund-raising* və *the company is Sidney-based* cümlələri qrammatik cəhətdən səhv hesab olunur.

Biz İngilis dilində hal-vəziyyət bildiren a- prefiksli sözlərin cümlədə yerinə yetirdiyi sintaktik funksiyaların hər birini geniş şəkildə araşdırmağa çalışdıq. Əldə etdiyimiz nəticələr isə düşündüyümüz kimi, a- prefiksli sözlərin sifətlərdən ayrılıqda nəzərdən keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü sübut etdi. Çünki sifətlərlə eyni sintaktik funksiyada çıxış edən, lakin onlardan mənfi birləşmə imkanları ilə seçilən a- prefiksli sözləri ayrıca nitq hissəsində qruplaşdırırıqsa, bu zaman yalnız sifət funksiyasında və yaxud yalnız postpozitiv funksiyasında çıxış edən sifətlər də ayrıca nitq hissəsində qruplaşdırılmalı idi. Bu isə D.Kristalın haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, çox geniş söz siniflərinin, yəni nitq hissələrinin meydana gəlməsinə səbəb olardı.

5. V.N.Jiqadlo, İ.P.İvanova, L.L.İofik İngilis dilində hal-vəziyyət bildiren sözlərin sinonimlərinin bunlardan ibarət olduğunu qeyd edirlər: sifətlər, feili sifətlər, sözönlü birləşmələr. Müəlliflər yazırlar ki, vəziyyətin sifət və feili sifətlərlə ifadəsi insanın psixi və fiziki vəziyyətini bildirməklə məhdudlaşır. Məsələn, *hungry, thirsty, empty, cold, hot, well, unwell, ill, sick* kimi sifətlər insanın fiziki vəziyyətini, *angry, sorry, glad, happy, uneasy, anxious, conscious* kimi sifətlər isə insanın psixi vəziyyətini çatdırır.

Hal-vəziyyət bildiren sözlərə sinonim olan feili sifətlər isə əsasən insanın psixi vəziyyətini ifadə edir: *disappointed, disconcerted, mortified, annoyed* və s.

Sözönlü ismi birləşmələr isə hal-vəziyyət kateqoriyasına daxil olan bütün növ

sözlərə sinonim ola bilir. Məsələn, *in a glow (aglow), on fire (afire), on the jar (ajar), on the boil (aboil), in a whirl (awhirl), in a quiver (aquiver)* və s [12, s.174].

Məlum olduğu kimi, bir çox dillərdə sinonimik cərgələr - yəni müəyyən sözün sinonimlərindən ibarət sıra mövcuddur, bu cərgələrə daxil olan sözlər isə əsasən eyni nitq hissəsinə aid olur. İngilis dilində mövcud olan hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlərin sinonimlərinin də məhz sifətlərdən və feili sifətlərdən ibarət olduğunu əsas gətirərək həmin sözlərin sifətlərə daxil olduğunu söyləmək olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sifətlərdən ibarət sinonimik cərgələrdə tez-tez feili sifətlərə rast gəlmək olur. Bunu həm a- prefiksli sözlərdən, həm də sifətlərdən ibarət aşağıdakı nümunələrdən də aydın şəkildə görmək mümkündür [41]:

Ashamed– guilty, shamed, shamefaced;

Asleep– dormant, dozing, napping, resting, sleeping, slumbering;

Afire– ablaze, aflame, blazing, burning, combusting, conflagrant, fiery, flaming, ignited, kindled, lit;

Alive– animate, breathing, live, living, quick;

Awake– insomniac, sleepless, wakeful;

Aloof– antisocial, asocial, cold, cold-eyed, detached, distant, dry, frosty, offish, remote, standoffish, unbending;

Askew– askance, askant, askew, awry, bent, buckled, catawampus, cockeyed, oblique, knotted, zigzag;

Ajar– open, unshut, unclosed, unlatched

Nice–enjoyable, pleasant, pleasurable, delightful, satisfying, amusing, marvelous;

Sad– bereaved, bitter, cheerless, dejected, despairing, languishing;

Brave– adventuresome, assured, daring, gutsy, heroic;

Sleepy– asleep, comatose, sleeping, snoozy, soporific, drowsy, lethargic

Eager– keen, enthusiastic, fervent, motivated, dedicated, earnest

Wakeful– alive, astir, attentive, careful, insomniac, observant, vigilant.

Təbii ki, belə nümunələrin sayını istənilən qədər artırmaq olar. Bizim bu

nümunələri təqdim etməkdə məqsədimiz İngilis dilində sifət və hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlərin bir-birinə semantik cəhətdən yaxınlığını və ifadə etdikləri mənalara görə də onları ayrı nitq hissələrində qruplaşdırmağın düzgün olmadığını nəzərə çatdırmaqdan ibarətdir.

Biz bu yarımfəsildə qarşıya qoyduyumuz “İngilis dilində a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yeri” sualını cavablandırmağa çalışdıq. Bunun üçün həmin sözləri müstəqil nitq hissəsi kimi təsnif edən dilçilər tərəfindən irəli sürülmüş kriteriyaları sadalayaraq hər birini həmin sözləri sifətlərin tərkibinə daxil edən müəlliflərin təhlilləri ilə müqayisə etdik və onlar üzərində linqvistik analiz apararaq bu qənaətə gəldik ki, hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər heç də mənaca və sintaktik funksiya baxımından sifətlərdən fərqli bir qrupu təşkil etmir, əksinə sifətlərin tərkibində mövcud olan semantik qruplardan birinin tərkibinə daxil olur.

İngilis dilində hal-vəziyyət kateqoriyası ilə bağlı cavablandırmağa çalışacağımız ikinci sual ümumilikdə hal-vəziyyət kateqoriyasına daxil olan sözlərlə bağlıdır, yəni İngilis dilində hansı sifətlər hal-vəziyyət kateqoriyasına daxildir və bu kateqoriyaya daxil olan sözləri müəyyən edən əsas əlamətlər hansılardır.

Biz tədqiqatımıza ilk növbədə İngilis dilində hal-vəziyyət kateqoriyasına verilmiş ad kimi “stative” termini ilə başlamaq istədik.

“Stative” anlayışının yaranması qərb dilçiliyində daha əvvəlki dövrə təsadüf edir. Maraqlısı isə odur ki, “stative adjective” anlayışı ilə hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər Rus və azərbaycan dilçiliyində üst-üstə düşsə də qərb dilçiliyində biz fərqli təsnifatla qarşılaşırıq.

Rus dilçiləri arasında “stative” terminini ilk dəfə olaraq işlədən B.A.İlyiş “The Structure of Modern English” kitabında bu terminin İngilis filoloqları tərəfindən daha öncə İvrit dilində xüsusi qrup feillərə aid olaraq işləndiyini yazır [28, s.30]. Lakin araşdırmamız bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, “stative” termini Qərb dilçiliyində təkcə İvrit dilində deyil, İngilis dilindəki xüsusi qrup feillərə və hətta sifətlərə aid olaraq işlənmişdir.

C.Lakoff tərəfindən 1966-cı ildə çap olunmuş “stative adjectives and verbs in

English” məqaləsində İngilis dilində yalnız müəyyən cümlə strukturlarında işlənən feillərdən və sifətlərdən danışılarkən onlar “stative” adlandırılır. Daha düzgün ifadə etsək, müəllif İngilis dilində feilləri və sifətləri sintaktik baxımdan “stative” və “non-stative” adlanan qruplara bölür. Feil və sifətlərin bu cür bölgüsü onların müəyyən cümlə strukturlarında işləmə bilməsi və yaxud işləmə bilməməsi ilə bağlıdır. C.Lakof tərəfindən təqdim olunmuş həmin cümlə strukturlarından bəzisi ilə tanış olaq [31]:

1. İngilis dilində bir sıra feillər vardır ki, onlar davamedici zamanda işləmə bilmir və eyni zamanda bir sıra sifətlər də davamedici zamanda işlənmiş köməkçi feil qəbul edə bilmir. Bu cür feillər və sifətlər “stative”, əks mövqeli feillər və sifətlər isə “non-stative” adlanır.

I am learning that – non-stative verb   He is being noisy – non-stative adjective

*He is being tall – stative adjective   *I am knowing that – stative verb

2. Əmr cümləsində işləmə bilən feillər və sifətlər “non-stative”, əmr cümləsində işləmə bilməyən feillər və sifətlər isə “stative” bölgüsünə daxildir:

Learn that–non-stative verb   Be careful – non-stative adjective

*Know that – stative verb   *Be tall – stative adjective

3. “Stative” qrupuna daxil olan feillər və sifətlər “do-something” pro-formasını qəbul edə bilmədikləri halda, “non-stative” feillər və sifətlər belə cümlə strukturlarında işləmə bilər:

What Barry did was learn the answer to these questions. – non-stative verb

*What I did was doubt that the world was flat. – stative verb

What you have to do to please me is be careful. – non-stative adjective

*What you have to do to please me is be tall. – stative adjective

4. İngilis dilində “persuade” və “remind” kimi feillərdən sonra hal-vəviyyət bildirən feil və sifətlər tamamlıq vəzifəsində çıxış edə bilmədikləri halda, digər feillər və sifətlər bu funksiyada işləmə bilər:

I persuaded John to listen to the music. – non-stative verb

*I persuaded John to hear the music. – stative verb

I reminded John to be polite. – non-stative adjective

*I reminded John to be asleep. – stative adjective

Göründüyü kimi, C.Lakoff tərəfindən İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən feillər və sifətlər qrupu dəqiqliklə müəyyənləşdirmişdir. Bizcə, bu ən düzgün təsnifatdır, çünki hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab edən dilçilərin müəyyənləşdirdiyi məna və morfoloji forma kimi kriteriyalar funksional əlamətdən ayrılıqda götürülə bilməz. Hal-vəziyyət bildirən sözlərin funksional əlamətlərini isə C.Lakofun daha məntiqli və dərin şəkildə işlədiyini düşünürük. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sonralar dilçilikdə sifətlərin hal-vəziyyət bildirən və dinamik adlanan semantik qruplara bölgüsü formalaşmışdır ki, bu bölgü məhz C.Lakof tərəfindən irəli sürülmüş prinsiplərə əsaslanmışdır. Adı çəkilən bölgü ilə biz aşağıda tanış olacağıq.

İngilis dilində ən çox müraciət olunan qrammatika kitablarından birinin müəllifləri S.Qrinbaum, R.Kvirk, C.Liç, J.Svartvik sifətləri semantik cəhətdən üç prinsipə görə təsnif edirlər: stative\dynamic, gradable\non-gradable, inherent\non-inherent [37, s.434].

İngilis dilçiləri tərəfindən aparılmış “stative\dynamic” bölgüsünü nəzərdən keçirək. Dilçilər hal-vəziyyət bildirmə xüsusiyyətini ümumilikdə sifətlər üçün xarakter əlamət kimi qəbul edirlər (məsələn, *tall, long, great, asleep* və s.). Dinamik sifətlərə isə subyekt tərəfindən müəyyən dərəcədə idarə oluna bilən xüsusiyyətlər xasdır (məsələn, *abusive, careful, clever, funny, good* və s.). Hal-vəziyyət bildirən və dinamik sifətləri sintaktik cəhətdən bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər bu bölgünü daha aydın edir. Həmin xüsusiyyətlərdən bəziləri yuxarıda qeyd olunmuşdur.

İ.P.Krılova və E.M.Qordon 1999-cu ildə nəşr olunmuş “A grammar of present-day English” əsərində İngilis dilində sifətlərin daxilində eyni bölgünü verir. Bu bölgünün də əsasında biz İngilis dilçisi C.Lakofun prinsipinin durduğunu görürük. Müəlliflər İngilis dilində sifətlərin ümumi olaraq hal-vəziyyət bildirdiyini, lakin bir sıra sifətlərin dinamik olduğunu yazırlar. Biz İ.P.Krılova və E.M.Qordon tərəfindən təqdim olunmuş dinamik sifətlərin siyahısını olduğu kimi

təqdim edirik:

adorable, ambitious, awkward, brave, calm, careful, careless, cheerful, clever, complacent, conceited, cruel, disagreeable, dull, enthusiastic, extravagant, foolish, friendly, funny, generous, gentle, good, greedy, hasty, helpful, irritating, jealous, kind, lenient, loyal, mischievous, naughty, nice, noisy, impatient, reasonable, rude, sensible, serious, shy, slow, spiteful, stubborn, stupid, suspicious, tactful, talkative, tidy, timid, troublesome, vain, vulgar, wicked, witty, və s.

Bölgüdən aydın olur ki, C.Lakoff, S.Qrinbaum və digər müəlliflər hal-vəziyyət bildirən sifətləri əsasən onların müəyyən cümlə strukturlarında işlənmə xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirir. Bu sifətlər heç bir xüsusi morfoloji əlamətlə digərlərindən fərqlənmir. A- prefiksli sözlər isə təbii ki, bu növ sifətlərin yalnız bir hissəsini təşkil edir.

O.Musayev və N.Nəbiyeva tərəfindən a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin sifətlərin xüsusi məna qruplarından biri hesab olunmasına münasibətimiz fərqlidir. Əgər sifətlər əsli, nisbi və hal-vəziyyət bildirməklə üç məna qrupuna bölünürsə və üçüncü qrupa yalnız a- prefiksli sözlər daxil edilsə, bu zaman M.Bloxun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi *glad, pity, sorry, ill, well, curious, happy, hungry* və bu kimi bir sıra sözlər hər üç qrupdan kənar qalır. Bu isə öz növbəsində qruplaşdırılmanın zəifliyini göstərir.

Fikrimizcə, İngilis dilində a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlər nə ayrıca nitq hissəsi kimi, nə dətəklidə sifətlərin xüsusi bir məna qrupu kimi fərqləndirilməməlidir. Bununla da biz bu qənaətə gəlirik ki, İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər eyni mənalı digər sifətlərin tərkibinə daxil olaraq “stative adjectives” adlanan geniş həcmli sifət qrupunun bir hissəsini təşkil edir və bu qrup digərlərindən semantik əlamətlərdən çox sintaktik baxımdan fərqlənir.

NƏTİCƏ

Bizim tədqiqat işimiz müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yerini müəyyənləşdirməkdən ibarət idi. Bu məqsədlə birinci fəsildə İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifatı tarixini araşdırmaqla “hal-vəziyyət bildirən sözlər” adlı nitq hissəsinin nə zaman meydana çıxdığını, hansı prinsiplərə dayanaraq müstəqil nitq hissəsi kimi təsnif olunduğunu tədqiq etməyə çalışdıq və məqsədimizə xidmət edən aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirdik:

1. Nitq hissələrinin təsnifatında İngilis dilçilərinin görüşlərini müəyyənləşdirdik;
2. Nitq hissələrinin təsnifatına Rus dilçilərinin linqvistik baxışını müəyyən etdik;
3. Nitq hissələrinin təsnifatında Azərbaycan dilçilərinin görüşlərini müəyyənləşdirdik;
4. Mövcud olan təsnifatlar üzərində təhlil apararaq tədqiqat işində atacağımız növbəti addım üçün elmi-nəzəri məlumat topladıq.

Məlum oldu ki, nitq hissələrinin təsnifatı, əslində, dilçilikdə kateqoriyalaşdırmanın mürəkkəb növlərindən biridir. Hər bir dilçinin təsnifatı onların seçdikləri kriteriyalardan və tətbiq etdikləri metodlardan asılıdır. Qeyd olunan faktorlar bir-birindən fərqləndiyinə görə müvafiq olaraq sözlərin nitq hissələri üzrə kateqoriyalaşması məsələsində də dilçilər arasında dərin fikir ayrılıqları mövcud olur. İngilis dilində “statives” və yaxud “adlink” adlandırılan nitq hissəsinin ayrılması da məhz belə fikir ayrılıqlarından qaynaqlanır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə iki yarımfəsilə bölünür: dilçilikdə a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlərin tədqiqi tarixi və müasir İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusu.

Birinci yarımfəsildə biz İngilis dilində a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözləri müxtəlif dilçilərin görüşlərini ehtiva etməklə diaxron şəkildə tədqiq etməyə çalışdıq. Bu zaman son dövrün dilçilik ədəbiyyatlarını da tədqiqatımıza cəlb etdik. Tədqiqatdan gəldiyimiz nəticə bu oldu ki, İngilis dilçiliyində hal-vəziyyət bildirən sözlər tarixən zərf hesab olunmuşdur, bu, həmin sözlərin cümlədə əsasən predikativ funksiyasında çıxış etməsindən irəli gəlmişdir. Lakin müasir İngilis

dilçiliyində həmin sözlər qrupu ümumən sifətlərin müəyyənləşdirilməsində fərqləndirilən kriteriyalardan müəyyən hissəsinə cavab verməsinə əsasən sifət hesab olunur. Adı çəkilən kriteriyalar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sifətlər cümlədə təyin rolunda çıxış edə bilər;
2. Sifətlər cümlədə predikativ rolunda çıxış edə bilər;
3. Sifətlər dərəcələr üzrə dəyişə bilər;
4. Sifətlər “very” sözü ilə təyin oluna bilər.

Rus dilçiliyində isə biz fərqli vəziyyətlə qarşılaşdıq. Rus dilçiləri hal-vəziyyət bildirən sözləri ya müstəqil nitq hissəsi kimi nəzərdən keçirir, ya da onları sifətlərin mənə növlərindən biri hesab edir. Maraqlısı ondadır ki, hər iki fikrin müəllifləri nitq hissələrini eyni əsasla, yəni, mənə, forma və sintaktik funksiyaya əsasən təsnif edir, lakin müxtəlif nəticələr əldə edir.

Azərbaycan dilçiliyində hal-vəziyyət bildirən sözlərin linqvistik statusu ilə bağlı vəziyyət isə Rus dilçiliyində olduğu kimidir. Azərbaycan dilçilərindən problemlə ən geniş şəkildə məşğul olan O.Musayev əvvəlcə hal-vəziyyət bildirən sözlərin müstəqil nitq hissəsi olduğunu hesab etsə də artıq 2003-cü ildə öz linqvistik baxışını dəyişir və mövcud sözlər qrupunu sifət kimi nəzərdən keçirir.

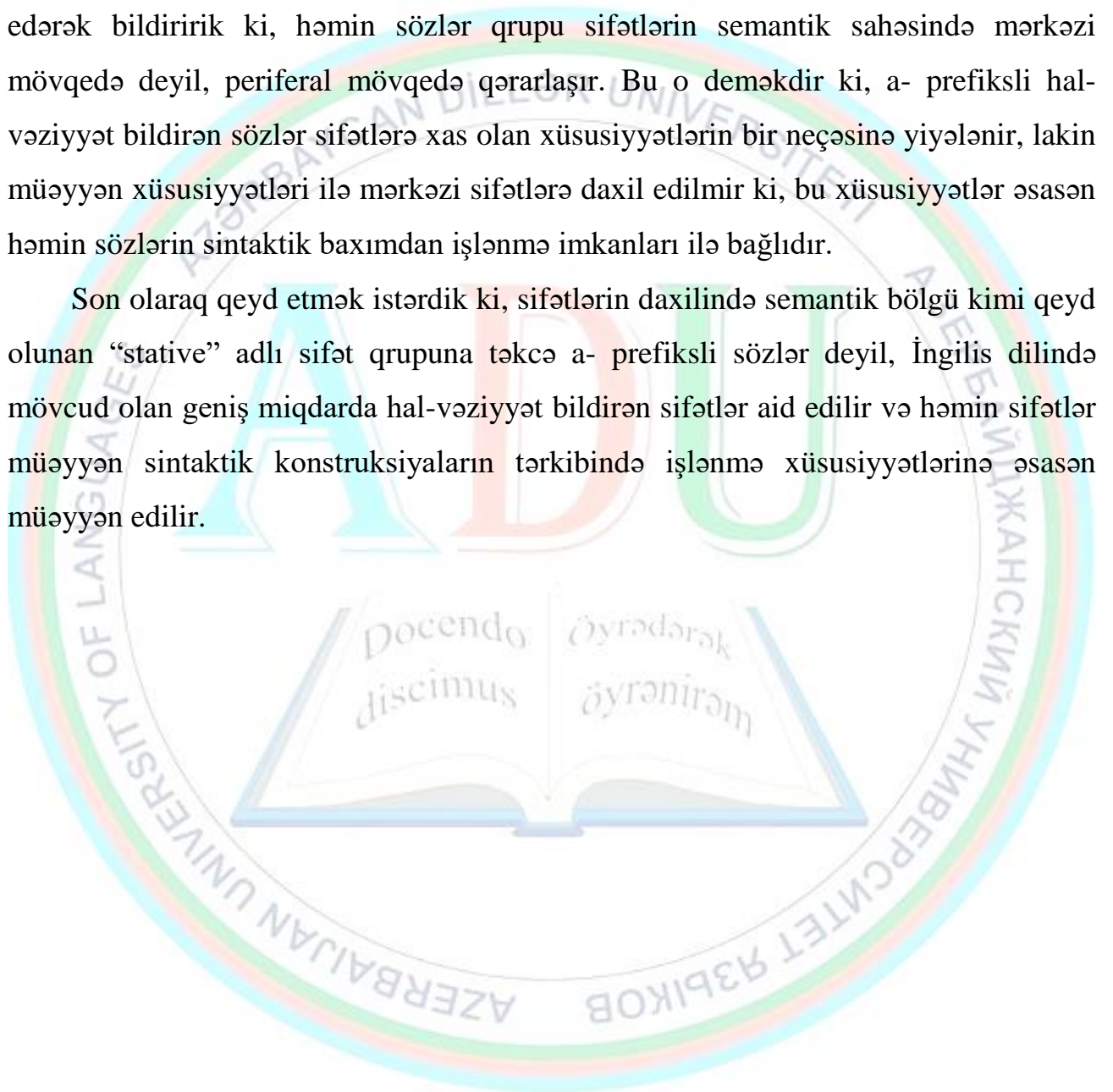
N.Nəbiyeva da 2002-ci ildə çap olunmuş məqaləsində həmin İngilis dilindəki a-prefiksli sözləri sifətlərin üç mənə qrupundan (əsl sifətlər, nisbi sifətlər, hal-vəziyyət bildirən sifətlər) biri hesab edir. Lakin C.Quliyev 2010-cu ildə nəşr etdirdiyi məqaləsində bu sözləri “adlink” adlanan müstəqil nitq hissəsi hesab edir və onların bir sıra xüsusiyyətlərindən, birləşmə imkanlarından söz açır.

İkinci yarım fəsildə biz mövcud fikirlər üzərində linqvistik təhlillər apararaq hal-vəziyyət bildirən sözlərin nitq hissələri sistemində yeri və bu sözlərin əhatə dairəsi barədə müəyyən nəticəyə gəlmişik. Bu nəticələrin əldə olunması üçün bir sıra müəlliflər tərəfindən “statives” və yaxud “adlinks” adlandırılan sözlər qrupuna aid edilən xüsusiyyətləri beş bənddə təhlil edərək müasir İngilis dilçiliyində mövcud olan digər baxışları onlarla müqayisə etmişik və hər bəndin sonunda əldə etdiyimiz nəticəni qeyd etmişik. Buraya İngilis dilində mövcud olan hal-vəziyyət bildirən sözlərin mənşəyi, onların birləşmə imkanları, sintaktik funksiyası,

sinonimləri, təyin etdiyi sözə nisbətən işlənmə yeri kimi problemlərin öyrənilməsi daxildir.

Apardığımız təhlillər əsasında bu fikrə gəlmək olur ki, İngilis dilində hal-vəziyyət bildirən a- prefiksli sözlər, bir sıra dilçilər tərəfindən qeyd edildiyi kimi, sifətlərə daxildir. Burada biz nitq hissələrinə məxsus semantik sahə anlayışını qəbul edərək bildiririk ki, həmin sözlər qrupu sifətlərin semantik sahəsində mərkəzi mövqedə deyil, periferal mövqedə qərarlaşır. Bu o deməkdir ki, a- prefiksli hal-vəziyyət bildirən sözlər sifətlərə xas olan xüsusiyyətlərin bir neçəsinə yiyələnir, lakin müəyyən xüsusiyyətləri ilə mərkəzi sifətlərə daxil edilmir ki, bu xüsusiyyətlər əsasən həmin sözlərin sintaktik baxımdan işlənmə imkanları ilə bağlıdır.

Son olaraq qeyd etmək istərdik ki, sifətlərin daxilində semantik bölgü kimi qeyd olunan “stative” adlı sifət qrupuna təkcə a- prefiksli sözlər deyil, İngilis dilində mövcud olan geniş miqdarda hal-vəziyyət bildirən sifətlər aid edilir və həmin sifətlər müəyyən sintaktik konstruksiyaların tərkibində işlənmə xüsusiyyətlərinə əsasən müəyyən edilir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində

1. Hüseynov A.R. İngilis Dilinin Nəzəri Qrammatikası Üzrə Mühazirələr Toplusı. Bakı, Mütərcim, 2015, 375 s.
2. Qayıbova R.Ə. İngilis Dilinin Qrammatikası(qısa məlumat). Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1958, 92 s.
3. Musayev (Türksevər). O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007, 587s.
4. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Maarif, 1979, 359 s.
5. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Maarif, 1986, 368 s.
6. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Maarif, 1996, 392 s.
7. Nəbiyeva N.Ə. Bir daha İngilis dilindəki a- prefiksli sözlər haqqında // ADU-nun Elmi Xəbərləri. 2002, №5, s.114-117.
8. Türksevər (Musayev) O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007, 587 s.

Rus dilində

9. Бархударов Л.С. О так называемой “категории состояния” // Иностранные языки в школе. 1958, №5, с. 114.
10. Виноградов В.В. Русский язык. Москва, Учпедгиз, 1947, 404 с.
11. Есперсен О. Философия грамматики. Перевод с английского. Москва, Издательство иностранной литературы, 1958, 400 с.
12. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный Английский Язык. Москва, Издательство литературы на иностранных языках, 1956, 351с.
13. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая Грамматика Современного Английского Языка. Москва, Высшая школа, 1981, 284 с.
14. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л. Грамматика Английского языка. Ленинград, Просвещение, 1973, 319 с.
15. Лейкина Б.М. О категории состояния в современном английском языке. Ученые записки ЛГУ, № 21, 1955, с. 223-253.

16. Пипаст Л.О. К вопросу о категории состояния в английском языке // Иностранные языки в школе, № 5, 1951, с. 13-23.
17. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке. Избранные работы по русскому языку. Москва, 1957, 116 с.

İngilis dilində

18. Bloehdorn L.M. Postmodifying Attributive Adjectives in English. New-York, Peter Lang, 2008, 201 p.
19. Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. Москва, Высшая школа, 1983, 382 p.
20. Bolinger D. Adjectives in English: Attribution and Predication // Lingua № 18, 1967, p. 1-34.
21. Cobbett W. A Grammar of the English Language, in a Series of Letters. New York, Peter Eckler Publisher, 1901, 496 p.
22. Croft W. Parts of Speech as Language Universals and as Language-Particular Categories. Berlin and New York, Mouton de Gruyter, 2000, 102 p.
23. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press, 1992, 472 p.
24. Gordon E.M., Krylova İ.P. A Grammar of Present-day English (practical course). Москва, Феникс, 1999, 265 p.
25. Gordon E.M., Krylova İ.P. A Grammar of Present-day English. Moscow, Higher School Publishing House, 1980, 335 p.
26. Guliyev J., Guliyev O. The adlinks and their properties in English // Dil və Ədəbiyyat. Bakı, 2010/ 2(13), p. 143-149.
27. Huddleston R., Pullum G.K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press, 2002, 1842 p.
28. Plyish B.A. The Structure of Modern English. Ленинград, Просвещение, 1971, 365 p.
29. Jacobsson B. A New Look at “Predicative-only” Adjectives // Journal of English

- Linguistics. Vol.24/ №3, 1996, 206-219 p.
30. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar. Москва, Высшая школа, 1967, 296 p.
31. Lakoff G. Stative Adjectives and Verbs in English. Harvard Computation Laboratory, 1966, 15 p.
32. Langacker R.W. Essentials of Cognitive Grammar. Oxford, Oxford University Press, 2013, 584 p.
33. Lowth R. A Short Introduction to English Grammar with Critical Notes. Philadelphia, Aitken R. 1799, 152 p.
34. Maetzner E.A. An English Grammar: methodical, analytical and historical. London: John Murray, 1874, 532 p.
35. Nesfield J.C. Manual of English Grammar and Composition. Macmillian and Co. Limited, London, St. Martin's street, 1908, 440 p.
36. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English. Groningen P. Noordhoff, 1914-29, 900 p.
37. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman, London-New York, 1998, 1779 p.
38. Schülter J. Constraints on the attributive use of "predicative-only" adjectives // Constructional Approaches to English Grammar. Berlin/New York, Mouton de Gruyter, № 57, 2008, p. 164-179.
39. Sweet H. A New English Grammar, Logical and Historical. Oxford, Clarendon Press, 1900, 534 p.
40. Turksever (Musayev) O.I., Hajiyevev E.I., Huseynov A.R. A Practical Grammar of Contemporary English. Bakı, Qismət, 2009, s. 538.

Lüğətlər

41. Brown L. The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. 2 Volume, I vol. Oxford, Clarendon press, 1993, 1876 p.
42. Summers D. Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education

Limited, 2003, 1949 p.

43. Türksevər (Musayev) O. İngiliscə-Azərbaycanca Lüğət. Bakı, Qismət, 2003, 1674 s.

Mənbələr

44. Barrie J.M. Peter Pan and Wendy. London, Hodder and Stoughton, 1921, 228 p.

45. Defoe D. The fortunes and misfortunes of the famous Mall Flanders. New York, 1903, 418 p.

46. Goldsmith O. The vicar of Wake field, London, John Van Voorst, 1855, 336 p.

47. Greene G. The Quiet American. Digital Library of India, 1915, 253 p.

48. Melville H. Moby-Dick; or the whale. London, Constable, 1922, 290 p.

49. Milton J. Paradise lost. New York, Dutton, 1920, 214 p.

50. More T. Utopia. Oxford, Clarendon Press, 1904, 193 p.

51. O'Neill E. Mourning becomes electra. Digital Library of India, 1995, 355 p.

52. Shakespeare W. Much ado about nothing. Oxford, Clarendon Press, 1916, 245 p.

53. Shaw G.B. Love among the artists. New York, Brentano's, 1910, 168 p.

54. The Times, including "The Sunday Times" Compact Disc Edition. The Times Newspapers Ltd. Software copyright, Chadwyck-Healey, 1990-2000.

İnternet resursları

55. Fries P.H. Charles C. Fries, Linguistics and Corpus Linguistics. Icame Journal. Central Michigan University, № 34, 2010, 89-119 p // <http://www.clu.uni.no> > icame > Fries

56. Котракова Э.В. Статус слов категории состояния в системе частей речи Английского языка, 2008 // pglu.ru>iblock>uch_2008_iii_00030

57. Мельник А.Д. Проблема слов категории состояния в современной лингвистической литературе. Современные проблемы науки и образования, 2015, №2-2//<http://www.scienceeducation.ru/article/view?id==23004>